

Digitales Brandenburg

hosted by Universitätsbibliothek Potsdam

Divre yeme 'am 'olam

toldot 'am Yiśra'el mi-yeme ķedem 'ad ha-yom ha-zeh

Mi-yeme ķedem 'ad sof shilṭon Paras be-Yehudah

Dubnov, Shim'on

Tel-Aviv, 1933

ושאר רפס

urn:nbn:de:kobv:517-vlib-5942

האשיות היוות ישראל לעם
לערך מן המאה העשרים עד המאה היא לפני ולפני המורבן השני.

ספר ראשון

ראשית היות ישראל לעם

לערך מן המאה העשרים עד המאה היא לפני ולפני המורבן השני.

האשיות היוות ישראל לעם
לערך מן המאה העשרים עד המאה היא לפני ולפני המורבן השני.
האשיות היוות ישראל לעם
לערך מן המאה העשרים עד המאה היא לפני ולפני המורבן השני.

ס ר ק רא ש ון .

שבטי ישראל בין כבל, כנען ומצרים.

§ 1. בני-שם נודדים וארץ-ישראל לפני הכבוש.

ברצועת-הארץ שלחוף ים התיכון על נבול אסיא ואפריקי, מקום מולדת התרבות המזרחית הקדומה, אנו מוצאים בשחר ההיסטוריה קהל גויים נודדים בני הגזע השמי, שמהם נפרד ברבות הימים עם ישראל היחיד ומיוחד בדרכו ההיסטורית. התקופה שבין המאה העשרים והשלש-עשרה לפני ספירת הנוצרים, רצועת הארץ בין נהר סרת והנילוס, בין כבל ומצרים, וארץ-כנען במרכזה – אלו הם הזמן והמקום שבם נולד עם ישראל.

התגלות בני-שם¹ בקדמת אסיא התחילה עוד באלף השלישי לפני ספירת הנוצרים, בימיקדם באו לארץ, נהר'ים (מסופוטמ'א) שבין נהר סרת ונהר חרקל שבטים נודדים מערב הסמוכה, מקור השמיות המהורה. הקדמונים שביושבי כבל הדרומית, היא שנער, היו השומרים, בני-גזע בלתי-שמי, ובכל הצפונית, היא אַבְדָּה, היתה מאו מעולם ארץ בני-שם. אליהם מתייחסים גם האשורים, שיסדו לאחר זמן בארם-נהרים את מלכות אשור. לצד מערב, על נבול ארץ כנען, נשתקע עמ'ה-אמורי הגדול, אף הוא מבני-שם, שמשל בצפון ארץ כנען ובמזרחה כאלף שנה, עד כבוש הארץ בידי ישראל. ממשפחת האמורי נסתעפו רוב עממי-כנען, והחשוב שבהם על-פי תרבותו היה לאחר זמן עם

¹ כשם, בני-שם, מכונה קהל גויים באסיא המערבית שדברו בלשונות בנות השרש העבריים-ערבי. עליהם מתייחסים על-פי סימן הלשון עמים בני גזעים שונים: האשורים, רוב הכנענים, עממי כנען והצידונים כראשם, שבטי העברים (עמק, מואב, אדום, ישראל ועוד) והערביאים שהופיעו על במת ההיסטוריה רק לאחר זמן. שם הגזע, בני-שם, הושאל מפרשת הגויים (בראשית י') שבה נפלטו כל גויי הארץ לשלש משפחות על שמות שלשה בני נח: שם, חם, יפת. ל, בני חם, מתייחסים על-פי לשונם המצרים, הלובים ושאר עממי אפריקי הצפונית. חוץ מן הכושים שבהם שהם מגזע הערביים הדרומיים. כשם, בני יפת, מכונים העמים המדברים בלשונות הודיות-אירופיות והם מגזע הארי - איראנים או פריים-פרטים, אבות אבותיהם של יושבי אירופא. אבל חלוקה זו של הגזעים על-פי סימן הלשון אינה מדויקת, משום שעוד בימי קדם נחבלכלו הלשונות במדינות מורכבות מבני גזעים שונים.

הצידונים או הפיניקיים. בכתבות האשוריות ובמקרא היו מכנים את ארץ ישראל שלפני הכבוש בשם אמורו או ארץ-האמורי. ירתי ארץ-כנען למזרחה ולדרומה מעורות היו במדבר סוריא וערב, שבו נדדו כל הימים שבטים שמיים מטפוסים של הברואים בימינו, ויש שהיו נכנסים לנלילות שבנכול מצרים.

כך השתרעו בני שם לשבטיהם על פני כל השטח שבין שני מרכזי התרבות הקדומה, בין בבל ומצרים. קצתם יושבים על הקרקע וקצתם נודדים. בנגוד לעמי בבל ומצרים שהיו מאוגדים לחטיבות מדיניות גדולות היו יושבי כנען ונודדיה מפורדים לכמה מלכיות ומשפחות קטנות. אדמת כנען המחולקת בין מלכים קטנים היתה תדיר מגרה את היצר הרע של הממלכות החזקות הסורפות משני הצדדים, מצד סרת ומצד נילוס, גם בבל וגם מצרים בקשו לכבוש אדמת הבינים, זו דרך המסחר ביבשה ובים שבקדמת אסיא. בבל שהיתה מחוסרת חוקים נמשכה ביותר אל החוף המערבי של ים התיכון, אל ארץ צור וצידון ושאר מדינות כנען. ובכן היתה בבל הראשונה ששלטה בסוריא ובארץ-כנען. כתבי-הידות האשוריים והבבליים מספרים, שמלך בבל סרגון הראשון מאכד שבבבל הצפונית, היא אשור (הי כאלפים וחמש מאות שנה לפני סה"ס), ואחר כך בנו גרם-סין, כבשו כל קדמת אסיא וארץ כנען בכלל. שני המלכים הללו נקראים בכתבות הנל כובשי המערב והארבע סנות העולם, ששעבדו את ארץ האמורי והגיעו עד ים המערבי, כלומר חוף ארץ כנען, ולכדו שם כמה ערים. מאותם הימים עצמם מניעות שמועות עמומות על מלחמות שנלחמו מלכי מצרים בנוודי אסיא, מארץ-ההרים שבנכב ארץ כנען. לזמן יתור ממושך נכון היה שלטון בבל בארץ כנען בימי המלך הגדול המורפי, שהניח יסוד לתקיפותה של עיר הבירה החדשה בבל. המורפי הי כאלפים שנה לפני סה"ס ומשל בכמה נכל הממלכות הקטנות שבבבל ובנהרים ונתן לממלכה המאוחדת משפטים נבונים, כמו שיש לראות מחוקי המורפי הדומים הרבה למשפטים הקדומים שבתורה. בראש המלכים הסרים למשמעתו היה יוצא למלחמה על ארץ כנען, שהיה קרוב ליושביה — בני האמורי — קורבת משפחה, ונעשה מלך עליון לכל ארץ זו של הים המערבי. מכאן ואילך עקבות התרבות הבבלית ניכרים בארץ-כנען במדה יתרה ונשתמרו גם לאחר שנתמעטה ההשפעה המדינית של בבל במקומות הללו.

מן המאה הי"ח ואילך התחילה מהומת הנרידה הגדולה של העמים בחוף אסיא של הים התיכון. יוצאי אסיא הקטנה בני-חת, עלו על סוריא הסמוכה ואחר כך פשטו לארץ כנען ודחקו את האמורי מחוף הים לפני הארץ. בארם הצפונית, היא ארם-נהרים (במצרית — נהרינא), נשתקע עם מיתאני, הקרוב

לבניחת קורבת נזע, ולאחר זמן הובלע בין האשוריים והארמיים. מן המאה
הט"ז ואילך נחזק כאן שלטון מלכי אשור שהיו כפופים קודם לכן לבבל.
סוף החליפות והחמורות הללו היה, ששליטת בבל בארץ כנען עברה למתנגדה
בעולם המדיני שבימים ההם — למצרים.

עוד בימי המלכות העתיקה היו מושלי מצרים נלחמים תדיר מלחמת-
מגן כנגד הברואים או השוסים (שֶׁסִי) שהיו נודדים במדבריות הסמוכים ועולים
כארבה על גדות הנילוס הפוריות. למגן בפני בנייהמדבר הפראים-למתחה
נבנו חומות המלכות והוקמו משמרות על הגבול. אבל מלכי מצרים לא
הסתפקו בשמירת הגבולות אלא בקשו לכבוש את המושבות הסמוכות של
העממים השמיים — את כנען וסוריא. בתקופת המלכות הבינונית, היא מלכות
קרנך (המאות הי"ט והי"ח), היו מצרים וכנען נושאות ונותנות זו עם זו. שירות
סוחרים היו מהלכות מארץ להברתה, ובשנות-בצורת היו אוכלוסי כנענים
רעבים יורדים מצרימה לשבור בר. יש שהיו מלכי מצרים שולחים לארץ כנען
את נייסותיהם, אבל כנראה לא עלתה בידם להתגבר על האמורים ועל שלטון
בבל שעמד לימינם — ובכל זאת לא נמנעו מלכי מצרים ליטול לעצמם במצבות-
הזכרון שלהם שם, מושלי אסיא. עד שהצליחו מלכי מצרים לכבוש את בני-
אסיא באו הללו וכבשו את מצרים לזמן-מה. קרוב לשנת 1700 פשטו על
גדות הדלתא של הנילוס המוני נודדים מן המדבר הסמוך. שנקראו בכתבות
המצרים בשם הכולל, בני אסיא (אָמו) ולאחר זמן — בשם היקסוס (יוסיפוס
על סמך מקורות יוניים). המלכים ממשפחת הרועים, ההיקסוס, כבשו מזרחה
של מצרים, קבעו עיר-הבירה שלהם בדלתא של הנילוס, הכניעו להם את
מלכי קרנך וכנראה פרשו את מצודתם גם על נגב ארץ כנען. שלטון יוצאי-
אסיא במצרים נמשך כמאה שנה. אחרי ימים רבים של השתעברות לעול זרים
מרדו בהם מלכי מצרים, שבו ולכדו את בירתם ונרשו אותם מגליל הדלתא ורדפו
אחריהם עד כנען הדרומית והלאה — עד צידון וסוריא. הדבר היה קרוב לשנת
1580 בימי פרעה אחמוש מקרנך. מכאן ולהבא מתחילה תגרת מצרים כלפי בני-
אסיא והתנפלותה עליהם. ההתעוררות הפטריוטית בארץ המשוחררה מביאה את
מלכי מצרים מבית-המלכות החדש, הייתה לידי כבושים בארץ כנען ובארם נהרים.
פרעה תותמוש הראשון הולך למלחמה על סוריה (רָטֶנו) ונהרים (נהרינא).
שובה שם שבי ומניח אחריו מצב צבאותיו בקצת הערים הנלכדות (שנת 1530
לערך). על דבר התנגדות מושלי-בבל לא נשמע כלום. כי בבבל היו הימים
ימי מהומה. אבל כנגד המצרים המעפילים קמים מושלי הארץ, מתקוממים
האמורים בסוריה (עיר קדש על נהר אורונטס) ובצידון. המלך האדיר פרעה

תותמוש השלישי (1500 – 1450) יוצא כמה פעמים למלחמה על מלכי-כנען המורדים שעשו אנודה אחת ומלך האמורי בעיר קדש בראשם. דברי הימים לארץ מצרים, שנחרתו בכתב החרטומים על כותלי מקדש האל אמון בקרנך, מספרים מעשי נצחונותיו של פרעה: מכה הוא לפי הרב את מושלי סוריא וארץ כנען שהברו אל מגרו ותענך, סמוך להר הכרמל; מחריב הוא ארץ הלבנון, משתער על קדש האמורית ולוכדה, עולה על ארץ מיתאני בנהרים ומציב כאן ציונים לזכר מסע הנצחון שלו עד לנבול בבל. הבבלים והחתים ושאר העמים נבהלים ושולחים דוונות לחולש על נויים. מלכי מצרים כובשים גם את הנגב – הנליל הדרומי של ארץ כנען. בימי המלכים המולכים אחרי תותמוש השלישי עומד מצביצבא מצרי בכל ערי-המבצר של סוריא וכנען. השרים המצריים שולטים בארץ ומושלי המקום כפופים להם. ארץ כנען שולחת למלכי מצרים מס עצום מזמרת הארץ: ארוזי לבנון, יין, דבש, שמן, ומצרים הפוריה משבירה בר לארץ כנען בשנות בצורת המצויות שם בנגב. מלכי בבל, ששלטו קודם לכן בארץ כנען, מודים בשליטתה של מצרים בארץ זו. בורנפוריאש מלך בבל כותב לאמנופים או אמנהוטם הרביעי מלך מצרים (1380 – 1360 לערך) מכתב ובו הוא קובל, שסוחרי בבל נהרנו ונגזלו בכנען: כנען – ארצך ומלכיה – עבדיך. בארצך נעשה לי עול, יסרם נא (את האשמים).

בימי המלכים אמנופים השלישי והרביעי, בין שנות 1415 – 1360, היו המושלים הקטנים בארץ-כנען הכפופים למצרים מודיעים וחוזרים ומודיעים לאדוניהם למלכי מצרים, שארצם משוכשת בנייסות העם הפירי, המחריכים את הערים, והמושלים מאשימים איש את רעהו כמעשי בניה ומשא ומתן עם הכובשים החדשים. מכתבים אלו בין מושלי כנען ומלכי מצרים נותרים ציור ברור מטצב הארץ בשעה שפשטו עליה שבטי העברים, שהם הם בודאי החברי הניל. כל הרצועה לאורך הים התיכון מסוריא עד מצרים היתה חלוקה בימים ההם לשנים: ההלק הצפוני נקרא אמורו וכולל ארצות האמורי והחתי

¹ בשנות 1887 – 1888, בשעת החפירות בחורבות תל-אל-אמרנה במקום עיר הכירה של אמנופים הרביעי, במצרים התיכונה, נמצאו כמה מאות לוחות-חומר קטנים סביב-הגנויים העתיקים של פרעה זה, והם כתובים באותיות-היהדות הבבליות-אשוריות. הלוחות הללו הם מכתבים למלכי מצרים סאת מלכי סוריא וכנען הכפופים להם וכן גם ממלכי בבל וארם-נהרים הצפונית שהיו בעלי ברית מצרים. לשון המכתבים היא על-פי רוב בבילית. כל המכתבים הללו שנרסו לסהפכה בחקירת דברי ימי המורח העתיק, וכיחוד ארץ-ישראל, נקראים בחקירת-המקרא החרשה, מכתבי-אמרנה, וכל התקופה ההיא – המאות הפיו והייד לפני סהיג-נקראת תקופת-אמרנה.

בגליל הלבנון, הוא גליל צידון, והחלק הדרומי נקרא כנען ובו יושבים כמה עממים קטנים. בשני החלקים נמצאים כמה מדינות וכמה ערים עומדות ברשות עצמן, ולכל מדינה ועיר מלך או נשיא שלה. שמות מלכי צור, צידון וגבול שמיים הם: אַבִּימֶלֶךְ, וְקִרְיָדָה וְרַב־אֲדָא; ובנגב מלך אורושלם. היא ירושלים, מכונה בשם עַבְדֵי־חֶפְתָּה. במכתבים מצויים שמות ערים הידועות לנו מן התנ"ך: עכו, אשקלון, נור, לכיש, מלכי ארץ כנען קובלים במכתביהם זה על זה או על קוצר־יָרֵם לעמוד בפני הגייסות הזרים. המושלים הקטנים מתקוטטים אלו באלו וכל אחד משתדל לרדת לחיי מתנגדו עלידי הלשנה לפרעה. רַב־אֲדָא, מלך גבול שבצידון, מלשין על בנידתו של אחד ממלכי האמורי שהחריב את הערים הסמוכות הנאמנות לפרעה. אבִּימֶלֶךְ מלך צור מלשין על מלך צידון שכנו כי אף הוא בקושרים: לאדוני לפרעה לשמשי — אבִּימֶלֶךְ עבדך. שבעתים אני כורע לרגלי המלך. אתה השמש הזורחת עלי וחומת־הנחושת הסוככת עלי. אני מנין על צור העיר הגדולה למען אדוני המלך עד אשר ישלח אלי את זרוע עוֹזוֹ. אולם זמרידה הצידוני נדבר בכל יום עם המורד עזירו על כל הנודע לו ממצרים. מאד הפצתי לראות פני אדוני המלך אבל לא אוכל להמלט מידי זמרידה הצידוני: אם יוגד לו כי הולך אני אל הצר־המלכות (למצרים) יחל להלחם בי. ובה בשעה מלך צידון ואפילו המורד עזירי מלך האמורי מבטיחים את פרעה שהם עבדיו הנאמנים. מלכי הנגב מבשרים במכתביהם בשורות מחרירות על נצחונות אנשי חִבְרֵי־ההולכים וכובשים את הארץ. עבדי־חֶפְתָּה מלך ירושלים, שהלשינו עליו כי בנד בפרעה, מבטיח בכמה מכתבים כי דבה היא ומתחנן לשלוח לו צבא לעזרה כנגד הגייסות הזרים. ידאג נא המלך לאדמתו! אדמת המלך אוֹבְדָת. ערי המלך נלכדו בידי חבירי ואין איש ממלכי הארץ נאמן לאדוני המלך. הכל אבד... גליל נור, אשקלון ועיר לכיש נתנו להם (לאויבים) אוכל, שמן וכל צרכם. על כן ידאג נא המלך לשלוח צבא כנגד המלכים שחטאו לך.

על כל הבקשות הנמרצות הללו לשלוח צבא כנגד הכובשים לא נענתה ממשלת מצרים אלא במקצת מן המקצת. אֶמְנוֹפִיס הרביעי, מלך מצרים בימים ההם, והוא מתקן דתי מפורסם, טרוד היה בענינים פנימיים של המדינה: בהנהגת פולחן אלהי השמש אֶתוֹן במקום הפולחן הקודם של אמין ובעקירת האמונות המפללות של העם¹. פרעה זה לא היה בעל מלחמה מסבועו, לא שם לב אל המהומות בסוריא ובארץ כנען ולא הרגיש שהארצות הללו

¹ החפירות שנעשו במצרים בשנות 1920/22 בררו הרבה פרטים מהיוו ומפעולתו של מלך מתקן זה, המכונה בכתבי־ההרפוסים בשם עִכְנָאֶתוֹן, ויורשו חוֹת־אֶנְךְ־אֶסוֹן. ועי' ביבליוגרפיה

נשמטות מתחת יד מצרים. בימיו נלכדה סוריא הצפונית בידי החתים, ארץ האמורי עם עריה-הצידונים שבה נעשתה למלכות בפני עצמה, ורק ננב כנען נשאר עדיין כסוף למצרים.

בימי המהומות הללו היו מחנות של בני-אסיא בורחות מארץ כנען ומבקשות מפרעה לתת להן מקלט מחרב ומרעב. מימי אמנופים הרביעי ושר-צבאו חֲרַמְחַב, שעלה אחר-כך על כסא פרעה, נשתמרה כתובת על דבר בני-אסיא שנורשו ממושבותיהם ויצאו מעריהם הנחרבות למצרים וחסו בצל המלך האדירי (שנת 1860 לערך).

רק בימי מלכי השושלתא הייט, סְטִי הראשון וביחוד רעמסס השני (שנת 1800–1285 לערך), נתחדש כבוש כנען תחת יד מצרים. רעמסס יצא כמה פעמים למלחמה על בני-חת בעיר קדש שבסוריא ועל מלכי כנען המורדים שבערי השפלה (אשקלון ועוד). פרעה תקף זה האריך ימים על כסאו ונתפרסם גם בבניניו הנהדרים ומלכותו היתה שעתה האחרונה של מצרים רבתי. בימי יורש כסאו מְרַנְפַּטָה (1285–1215 לערך) התחילה החבילה מתפרדת. קמו סרירות בלוב שבאפריקי ובארץ כנען. על-ידי עמורה-הנצחון סמוך לקרנך חרות שירת-הלה לכבוד נצחוננו של מנפטה על הארצות שמרדו בו, אבל אחרי מותו היתה מהומה במצרים עצמה ובין מלך למלך עלה על כסא המלכות סורי אחד, במהפכות אלו שבדברי ימי מצרים אחוזים ודבוקים עיקרי המאורעות שבדברי ימי ישראל הקדומים.

28. עברים ובני-ישראל; ספורי האבות.

שבטי העברים מבני-שם נוכרים בתנ"ך לראשונה באחד מספורי-אברהם (אברהם העברי, בראשי י"ד, י"ג), המציירים חיי אביהמוניניים זה בצורה אנדית שיש בקרבה תוכן היסטורי עמוק. ספורי-אברהם שבתורה בשכלולם הספרותי ודאי לא נתחברו קודם סוף המאה התשיעית לפני סה"נ (ועי' למטה, §§ 50–51) וכמה דורות עברו ביניהם ובין המאורעות המסופרים בהם, אבל ביסודם מונחות בלי ספק קבלות קדומות שבעל-פה וספרי-זכרונות עתיקים או מסורות עם שנכתב הקדמות תדיר להרצאה מסודרת של דברי ימי העם. תפקידה של חקירת דבריהימים הוא לבור את היסודות הקדומים והנכונים של המסורת, שאפשר להאזין בהם בתיקול המציאות, מן הרובדים הספרותיים שלאחר זמן. לתכלית זו יש להכניס קודם כל את ספורי-האבות האנדיים למסגרת דבריהימים הכוללים לארצות-הקדם ולהשוות את ספורי-המקרא לדברי-הזכרונות של הקדם

בכלל. לאור הזכרונות הללו, שרובם נתגלו רק בדור אחרון, פרצופיהם האנדיים של אברהם ושאר האבות נעשים ממשיים יותר ועלולים להחשב לאישים היסטוריים בבחינת סמלים של תנועות היסטוריות מסוימות.

דרכו של אברהם וביתו, כפי שהיא מתוארת במקרא, היא הדרך ההיסטורית של כמה עמים נודדים מבני-שם בימי-קדם, שהיו עוברים בזמנים שונים לחיי-שוב בשלימות או במקצת. בספורים על דבר מסעי אברהם ובן-בנו יעקב או ישראל נשמעת בחקול מופלגת של נדודי עמי קדמת-אסיה מימי מלכות המונפי בבבל עד ימי שלמון מצרים בסוריא ובארץ כנען. מולדתו של אברהם על-פי המסורת היא אור-כשדים, אחת ערי המלוכה העתיקות של בבל. מארץ זו שבמורד נהר פרת עלה בית-אברהם במעלה הנהר עד לארץ הנהרים בין פרת ובין חדקל, לעיר חרן, הלוך והתקרב לתחומי סוריא וכנען ששלטו בהן בזה אחרי זה האמורים, החתיים, הארמיים והצידונים. משם הלכו ארצה כנען, הלוך ונסוע הננבה (בראש י"ב, ט"ז), היא הערבה בדרומה של ארץ-ישראל. כאן זורמו בשבולת תנועות מדיניות עצומות, שבת-קולן העמומה נשמעת מתוך ספור-המקרא על מלכי עילם ובבל אשר, חברו אל עמק השרים הוא יס-המלח' — ארץ כפופה להם. מלחמה זו ודאי בימי חמורפי היתה, ואולי הוא אמר סל מלך שנערי הנזכר בראש הספור (בראש' י"ד א' ג). אם נניח שכן הוא, הרי קבוע ועומד הזמן המדוייק שבו באו שכני העברים לארץ כנען, ואפשר לחשוב את המאה העשרים לפני סה"נ לראשית דברי ימי ישראל. דרכו האנדית של אברהם לא נמרה בארץ כנען, אחת האכסניות בדרכו היתה מצרים, שאברהם ירד לגור שם מפני הרעב בארץ כנען ובוה סיים את הדרך הרגילה של בני-שם הנודדים — מבבל למצרים, מן הקצה האחד של התרבות הקדומה אל קצה השני.

אותם השבטים השמיים שבאו לכנען, מעבר הנהר, מארצות נהר פרת, ואברהם האנדי בראשם, נקראו, עברים, כלומר בני-עבר הנהר. מתחלה היה שם זה מוסב על בני עבר נהר פרת, אבל לאחר זמן, בימי כבוש כנען על ידי ישראל, יתכן שהרחיבו הוראת השם גם על בני עבר הירדן, שמשם באו הכובשים החדשים². אין אנו יודעים לאיזה נצר מנוע בני-שם יש ליחש את כשפחות העברים ומהו החם שביניהן לאמורים שהיו העם השליט בארץ

¹ עיי' בסוף הכרך תוספת ב'.

² המתברר המאוחר של צוואת יהושע (יהושע כ"ד) אומר: "בעבר הנהר ישבו אבותיכם משולם, ונהרי סתם או, הנהר הגדול הוראתו כסעם תמיד נהר פרת (עיי' בראש' ט"ו, י"ח; דברים א' ז'; י"א, כ"ד ועוד); ארץ-הירדן לצד מזרח נקראה בפירוש "עבר-הירדן".

כנען לפני בוא ישראל. נביא מאוחר אמר להם לישראל: אביך האמורי
 ואמך חתית (יחזקי' ט"ז, ג'; ושם שם מ'ה). אבל במאמר זה אפשר לראות
 לא מתן סימן עממי אלא סימן גיאוגרפי, כלומר שישראל ירש אדמת שני
 העמים הקדמונים העיקריים של ארץ-ישראל, ומהם היו החתים, יוצאי אסיא
 הקטנה, לא בני-שם ממש אלא שנתוספה בהם בארץ-ישראל תערובת שמית.
 בבירור ידועה לנו רק קורבת-הגזע עם הארמיים שבצפון ארץ-נהר'ים. הקרובה
 הקדומה של העברים והארמיים, שנם לשונותיהם דומות זו לזו, נשקפת מדברי
 המקרא המספר, כי אחרי צאת אברהם לכנען נשאר נחור אחיו בארם-נהרים
 וצאצאיו התחתנו לאחר זמן עם צאצאי אברהם (נשי יצחק ויעקב). בתקול
 של מסורת מופלגת נשמע בוודאי שהיה נוהג בבית-המקדש בשעת הבאת
 המעשר (דברים כ"ו, ה'): ארמי אוכד אביר, כלומר אבי אבותי היה ארמי נודד.
 כשם שאברהם משמש סמל התיחדות משפחת העברים בתוך שבטי
 בני-שם, כך מסמלים יצחק ויעקב-ישראל את ההתפלגות של העברים עצמם
 שהביאה לידי התהוות עם ישראל. ספורי-המקרא, המתארים התפלגות השבטים
 בצורת הסתעפות של בני משפחה אחת, קובעים תחלת ההתפרדות בקרב
 העברים עוד בחיי אברהם. מנוע משפחת העברים נפרדים מתחילה שבטי מואב
 ועמון, בני לוט בן אחיו של אברהם, שנאחזו בככר הירדן מורחה. לבני
 פילגשיו של אברהם נחשבים ישמעאל וסדין, הם העמים הנודדים במדבריות
 שבין סוריא, ארץ-ישראל ומצרים. נמר הפירוד במשפחת העברים היא המחלוקת
 בין שני בני יצחק — עשו ויעקב: עשו הוא אדום, עם יושב בנגב ארץ-
 ישראל, ויעקב הוא ישראל, ראש בית-האב האחרון למשפחת העברים הוא בית
 ישראל. כל המסורות הללו סכוונות לא רק להסתעפות עממית אלא גם
 להתפרדות ישובם של השבטים הקרובים קורבת-גזע והמדברים בלשון משותפת
 אחת, היא הלשון העברית. ומכיון שבספורי המקרא לא נמסרו אלא שרשומים
 כלליים של התנועות ההיסטוריות, ודאי יש בהם נרעין סמשי. יתכן שעוד ימים
 רבים לפני כבוש כנען בידי ישראל היו שבטים עבריים הקרובים לישראל
 גושבים בארץ קמעא קמעא, וכך נתהוו אותו ההיקף של המואבים, העמונים,
 האדומים והקינים הנודדים, שהיה לו ערך רב לאחר זמן בתקופת צמיחת המרכז
 הישראלי בארץ כנען.

אין לנו להסיח דעת מן העובדא שהמסורות העממיות הקדומות הגיעו
 לידינו בצורה ספרותית מעובדת, שבה נשקפים לא רק המאורעות הקדומים אלא
 גם המאוחרים. במסר-בראשית תולדות העמים והמדינות מסופרות בצורת חיי
 יחידים: מה שאירע לעם מתיחס לחיי-הפרט של ראש-בית-האב האנדי ומעשי-

בנים סימן לאבות. אספקלריא כזו של עסקי־משפחות מאירה לפעמים יחוסים מדיניים בין עמים קרובים קרבת־נוע. למשל, התאבקות ארם וישראל לאחרי סור אפרים מעל יהודה נשקפת בספור התורה על לכן הארמי והמשא ומתן שלו עם יעקב חתנו והברית שכרתו בנוע לנכול שביניהם: בנלעד שבעבר הירדן הקימו גל אבנים לעד ביניהם וקראו לו גִּלְעָד, ומכאן שם הנליל גִּלְעָד (בראשׁי כ"א, מ"ה, נ"ד). בספורים על הסתעפות משפחות אברהם, לוט, יצחק, עשו ויעקב נשקפות הקורבה הנועית והתחרות המדינית שבין ישראל מצד אחד ועמון, מואב ואדום מן הצד השני. וניספה עוד כוונה לאומית מפורשת: סופר התולדות שבמקרא שנכתבו בדור מאוחר מננה למסרע את מוצאם וסיבם של העממים שהצרו לישראל. מואב ועמון נולדו מנילו־ערויות (מעשה בנות לוט, בראשׁי י"ט, ל'—ל"ח). ישמעאל, אבי בני־קדם ונודדי מדבר־ערב, הוא בן סילנשו של אברהם ששלח אל המדבר ואין לו חלק ונחלה בארץ כנען (בראשׁי מ"ז; שם כ"א). כמו כן מסופר בצורת עסקי־משפחה (מכירת הבכורה וברכת יצחק, בראשׁי כ"ה וכ"ז) מעבר הבכורה, היא השליטה המדינית מעשו ליעקב, מן האדומים שנושבו מקודם בנגב כנען אל הכוכשים המאוחרים, אל בני־ישראל. ויש שהסופר אינו מצליח להעלים בהרצאתו לנמרי שמעשי האבות הללו אינם באמת אלא סימן לבנים; בספור לידת התאומים עשו ויעקב אלהים אומר לרבקה אמם (בראשׁי כ"ה, כ"ז): שני נויים בבטןך ושני לאומים ממעיך יסרדו, ולאום מלאום יאמץ, ורב יעבוד צעירי.

נמצא, שבני־ישראל נהיו לעם על־ידי השתלשלות כפולה: מתחלה נסרדו העברים מתוך הנוע השמי הכללי ואחר כך נבדלו בני־ישראל מתוך משפחות העברים שנושבו ברכתי כנען, עם ישראל הלך ונבקע כנרעין מקליפה אחרי קליפה. אחר כך התחיל הנרעין עצמו להתפצל. על אדמת כנען נתחלק עם נודד זה, שלא עמד על הקרקע אלא במקצת, למשפחות, למטות או לשבטים. במשטר הפאטריארכאלי (שנשחמר במקצת מקומות עד היום הזה בתוך הַדְּוּאִים הערביים של סוריא וארץ־ישראל, ביהוד בעבר הירדן) היתה חלוקה כזו למשפחות נובעת מנידול העם, התפשטותו בשטח ודרכו בהסתדרות העדות. האגדה שבמקרא מציינת התהוותם של שנים־עשר שבטים, שיצאו מייב בניו של יעקב־ישראל, מחולקים הם לחבורות על־פי האמהות — שתי נשיו ושתי שפחותיו של יעקב, ששה שבטים בני־לאה הם: ראובן, שמעון, לוי, יהודה, יששכר, זבולון; שנים בני־רחל: יוסף ובנימין, מהם נסתעף שבט יוסף לאחר זמן לשני שבטים: אפרים ומנשה; שנים־שנים שבטים הם בני־זלפה ובני־בלהה: גד ואשר, דן ונפתלי, עיקרי השבטים נתהוו עוד על אדמת כנען, עד שירדו בני ישראל מצרימה.

זלא כל העם ירד לשם אלא משפחות אחדות בלבד, ויתרן הוסיפו לשבת על גבול כנען או שנדרו במדבר בין כנען ומצרים. דברי-הימים הקדומים לעם ישראל נשתמרו איפוא בצורת זכרונות בית-אב. נשמעת בהם בת-קול של תנועות-עם ממשיות. שריחוק הזמן החרישן. עיקרי השרמוטים של התנועות הללו מבצבצים גם מבעד ללבוש העתיק של האגדה. שהוא לפעמים שקוף ביותר.

§ 3. במדבר ובארץ מצרים. משה.

בין נגב ארץ כנען ובין מצרים משתרע מדבר רחבי-ידים שנאות-דשא מועטות. לכאן היו מתלקטים תדיר נודדים בני-שם מן הערכות הסמוכות שבעבר הירדן, ממדבר סוריא וממדבר ערב. מכאן היו השבטים הנודדים העוסקים במרעה צאן עולים על מורחה של מצרים. הוא נליל הדלתא של הנילוס. שמשכה לב הנודדים בשדמותיה הפוריות. לרעות את עדריו. בשדירותומות של פרעה היתה מעולם משאת נפשו של הבדואי הנודד. שנפשו לא מלאה מנאות-הדשא המועטות שבמדבר ציה וחול. כך פשטו לפניו מן המדבר למצרים ההמונים הנודדים של ההיקסים שתפסו שם את השלטון בחלק הארץ במאה דיזו והמליכו. בית מלכות-הרועים משלהם. בין הנודדים הבאים למצרים נמצאו גם. עברים יוצאי השבטים שבנגב כנען. במצבות-הזכרון המצריות מן המאה היזו נשתמרו כתובות על-דבר בני-אסיא. שארצם רעבה ללחם והם באים למצרים לנקש מאת פרעה מקלט. על-דבר נדידת בני-ישראל למצרים לא נאמר במצבות-הזכרון בפירוש כלום. אבל מספורי-המקרא יש לראות. שבני-ישראל היו יורדים מנגב כנען מצרימה מפני הרעב והבצורת. כאן נושבו רבים מהם על שדמות נושן. הסמוכה אל המדבר. שהיתה מקום-מחנות לנודדים. זמן נדידה זו קשה לקבוע אפילו בקירוב. אין ידוע מהו היחס שבינה לבין שלטון ההיקסים במצרים (עד שנת 1580). קביעת הזמנים מן הנמנע היא כאן מפני שנדידת בני-ישראל למצרים לא בבת-אחת היתה אלא נמשכה ימים רבים: משפחות משפחות מישראל היו יוצאות בתקופות שונות מכנען או מן המדבר לגבולי ארץ מצרים. בשעה שמשפחות אחרות מישראל היו מסורות בין נגב כנען ובין מצרים. יש לשער. שעם-ישראל בכללותו לא נתרכו במצרים מעולם. זכר לדבר אנו מוצאים בספורי-התורה. שמתחלה ירד יוסף למצרים ואחר-כך ירדו אהיו: יתכן כי שבט יוסף (שנחלק לשני שבטים — אפרים ומנשה) היה החלוץ העובר לפני העם. שירד לארץ מצרים בשעה שיתר שבטי ישראל נשארו עדיין בארץ כנען או נדרו במדבר.

וראו לשים לב לדבר, שדוקא מן המדבר מביא משה לבני־ישראל המשועבדים במצרים בשורת יציאתם לאותו המדבר עצמו וכניסתם לארץ־כנען, שנתן אלהים לאבותיהם¹.

שעבוד בני־ישראל בנושן בימי אחד ממלכי־מצרים גרם להם שיצאו את מצרים. מי הוא. פרעה של שעבודי, שהעבד את בני־אסיא, כמנהג עריצי מצרים, בבנין מצבות־זכרון וערים, ומי הוא. פרעה של גאולה, שהוכרח לשלח להפשי את עבדיו בני־הנכר? שאלה זו, התלויה בקביעת זמן גלות־מצרים, נפתרת על־ידי החוקרים בפנים שונים. יש סבורים, ששעבוד ישראל היה בימי פרעה תותמוש השלישי (לערך שנת 1500), שמשל גם בארץ־כנען, ויציאת־מצרים היתה בימי אקנופס, רביעי (שנת 1380 לערך). בשעה ששלטון מצרים בארץ־כנען נתרופף מפני כבושי החבירי הנזכרים למעלה ומפני הסכסוכים הפנימיים שבכנען. דעה אחרת תחמת שעבוד ישראל למלכות רעמסס השני (1300—1235 לערך), ככתור בתורה: ויבן ערי מסכנות לפרעה את פיתום ואת רעמסס, ויציאת מצרים היתה יימי יורשכסאו מרנפטה או מנפטה (1235—1215 לערך). בשעה שמצרים נחלשה על־ידי התפרצות הלובים לארץ ומרידות בגלילות אסיא. לשיטתנו, הרואה בישוב שבמי־ישראל במצרים השתלשלות ממושכה, קרוב לודאי סדר זה י"ל. מאורעות: או נדידת משפחות אחדות מישראל לדלתא המזרחית של הגילור התחילה עוד בימי שלטון ההיקסים במאה הי"ז. בו אחרי גירוש הרועים, השקמו המצרים אחוזי בולמוס החכה לארצם והשנאה לבני־אסיא והלכו לכבוש את סוריא וכנען, נפגעו גם בני־ישראל שבנושן מתנת תנועה אנטי־אסימית או אנטי־שמית זו, יתכן איפוא, שגלות־מצרים התחילה במאות המ"ו. המ"ו, בימי תותמוש השלישי, ולאחר זמן, בימי רעמסס השני, נעשה השעבוד אכזרי ביותר. ג) להץ זה הביא לידי כך, שבימי פרעה מנפטה המולך אחרי תותמוש השלישי התקוממו בני־ישראל בשעת מהומה במדינה, פרקו עול השעבוד מעליהם ויצאו אל המדבר, מקום שם התחברו אל בני־עמם הנודדים, והלכו לארץ כנען, שעוד מלפנים נשארו בה קצת משבטי־ישראל היושבים על הקרקע ובארצות־הגבולין שלה נשתקעו העממים, העברים הקרובים לישראל

¹ קצת ודאות יש בהשערה (של וינקלר ועוד), כי בזכרונות שהגיעו לירנו, בין בכתבי־היתרות בין במקרא, נתערבבו שני מושגים ניאורפיים: מצרי (או מצור) - סדבר שבערב הצפונית בין מצרים וכנען, ומצרים - ארסת מצרים הסמוכה למצור. אם נניח שכן הוא, יתכן שרוב מנין נודדי ישראל נמצא במצור שבערב, ומהם נפרדו שבטים שקבעו מושבם בנושן, בקצת ארץ מצרים.

קרבת-גזע: מואב, עמון ואדום. על סף המאה הייג והייב התחיל אותו כבוש כנען בידי ישראל שנמשך שנים שלשה דורות¹.

כך חזר הנלגל בתנועה ההיסטורית של עם ישראל. מפני קושי השעבוד נתחלפה נטית-הגנדידה בנטיה לחיי ישוב על אדמת כנען שישבו בה לפנים אבות האומה. הימים הרבים של שעבוד וגדודים עוררו בבני-ישראל שיצאו ממצרים שאיפה לחירות ולמשטר מדיני על אדמתם. אלא שאדמה זו עדיין היתה טעונה כבוש, ותנאי קודם למעשה היתה התאחדות השבטים השונים של ישראל ועשייתם לחטיבה לאומית אחת בעלת דת מסוימת אחת וייעודים משותפים. סמל כל השאיפות הללו היה משה — הגדול שבנבחרים הלאומיים בישראל.

משה הוא נכור האגדה המקראית, אבל עצם אישיותו, בנבולות האפשרות הממשית להתנלות הנאוניות, אינה כלל אנדית ויצירה פיוטית כדעת רבים. את השם משה² אין למנות על שמות-האבות שאינם אלא סימן לכנים. שם ציירה האגדה המקראית בטופסי האבות את קבוצי השבטים ומאורעותיהם ההיסטוריים על יסוד זכרונות העם, וכאן היא מציירת, אמנם בסממנים פיוטיים, אישיות גדולה אחת, משכמה ומעלה גדולה מן הדור: דבר בתנועת השחרור של העם, מחוקק ונותן-תורה, שאיחד את השבטים הקרובים קורבת-גזע ועשאם לעם. אישיות זו ודאי מציאות היסטורית היא עד כמה שכחותיה מתגלים בדרך הטבע. אנדת-הדרות מיהסת למשה כל מעשה הבנין הצבורי והרוחני של האומה שנעשה במשך מאות בשנים. אבל רק הרחב הרחיבה היקף פעולתו ולא המציאה את עצם אישיותו ויסוד מעשהו. יפה אמר מי שאמר: אילו לא היה משה העולם צריך היה להמציאו — כי בלי אישיות זו אין להסביר מהפכה היסטורית כזו, שהיא סרי רצון העם המתגלה בעל כרחו בפעולת המנהיגים, הם המביעים העליונים של רצון זה. נכור אנדי לא היה נחרת בזכרון העם בצורה ממשית של מחוקק יצירתו של חמורפי מלך בבל שחי כמה מאות-שנים לפני משה. חמורפי מצויר במצבת-הזכרון בתבנית אדם המקבל את החוקים (חרותים על לוח?) מידי האל שמש, ומשה מתואר בנושא, לוחות העדות מראש הר-סיני, מאת האל יהוה. כאן ושם בולטים דברי-אגדה בתיאור הפרטים, אבל עצם הענין ופעולתו-ממש, ואם נשים לב לדמיון הרב שבין תוכן חוקי חמורפי, שנתגלו

¹ ע"י תוספת נ'.

² בניגוד להסבר שבתורה, שנקרא בשם משה, כי מן המים משיתיהו, רואים חוקרי דברי ימי מצרים בשם זה שורש מצרי מוש, שפירושו בן, והוא נכלל בשפות סלכי מצרים בימים ההם: אח-מוש, תות-מוש, ראה לדבר, שהשם משה לעניו הוא, יש לראות בשבדא זו, שאין השם דוור ונמצא בתקופת הסקרא: אחוז הוא במעשה יציאת-מצרים.

לפני שנים מועטות (1902), והחלק הקדום שבספר-הברית המקראי (שמות, כ"א-כ"ב), הרי נשיג את הסביבה התרבותית שבה יכול היה להתפתח בלי שום נסים הנרעין של תורת-משה'. בדמיון זה נראית הקורבה הקדומה של ישראל למקורות התרבות הבבלית-כנענית והתרבות המצרית בימי קדם (עי' למטה, § 10). חוקר דברי-הימים אינו יכול, מבלי לסור מבסיס המדע, להגדיר בדיוק היקף פעולתו של משה באיחוד שבטי-ישראל ומטותיו לעם אחד, אבל חייב הוא להודות, שדוקא בימי משה התחילה ההתלכדות הפנימית של מסות בני-ישראל, שקדמה להתחברותם בארץ אחת. ליצירת אחדות פנימית זו נצרך היה מניע דתי, כי כל התרבות הקדומה היתה מבוססת, כדוגמת הבבלית והמצרית, על יסודות דתיים. ביתר דיוק – על יסוד העבודה לאלהות מסוימת או לריבוי-אלהות. אין אומה קדומה מכירה עצמה כחטיבה מוסרית או רוחנית אלא אם כן היא מכירה בכח אלהי מסויים, שהוא שר של אומה זו, המורה לה דרך-חיים מיוחדת לה בין שאר העמים. אותו המושג הנס והסתמי של אלהות, שהיה ודאי שולט בקרב בני-ישראל, קודם מתן-תורה' והובע בשם-העצם, אלהי או, אלהים' המשותף לבני-שם, לא היה עלול ליחד אותם לחטיבה רוחנית מיוחדת. האל הכללי יכול היה לברוא את העולם, אבל רק אל מיוחד יכול היה, לפי מושגי הזמן ההוא, לברוא אומה בארץ סלונית ובמדינה פלונית. אלה היו ההנחות של משה בשעה שהרניש עצמו ראוי להוציא אל הפועל את המעשה הרב של שחרור שבטי-ישראל ואיחודם לשם משטר מדיני.

לתכלית זו בחר לו משה כלי-שרת מן המצויים בסביבתו. לפי המסורת נולד במצרים ומשבט לוי היה, וכשנדל הלך למדבר חורב או סיני ושם נראה אליו יהוה, אלהי-ישראל, בלבת-אש מתוך הסנה. אלהי הר-סיני, זה האולימפוס של מדבר ערב הצפונית, שעחיד להיות שר האומה הישראלית, שולח את משה להציל את בני-ישראל מן הלהץ אשר מצרים לוחצים אותם על מנת שאחר-כך יעבדו את האלהים על ההר הזה. מהומות שקמו בימים ההם במצרים וצרה גדולה שבאה על המצריים על שפת ים-סוף (סמוך לתעלת-סואץ של היום) נתנו לשבויי-נושן את היכולת לצאת מבית-העבדים ומשה בראשם. הנגאלים הולכים קודם כל להר-הקודש הוא סיני ושם הם שומעים מפי יהוה ביד משה את הדברות הראשונות של אמונה, מוסר ותקון-העולם. יתכן, שסיני קדוש היה לישראל עוד קודם לכן כמו שקדוש היה לבני-קיני, והם נצרו ממשפחות המדינים הנודדים המתיחשים אף הם לשבטים העבריים. התורה מספרת, כי עוד לפני יציאת-מצרים נשא משה לאשה בת יתרו כהן מדין, ואחר-כך היה נמלך בחותנו בסידור חיי העם במדבר, ואחי אשתו חובב, היה לעינים לבני-ישראל במסעיהם

במדבר. אפשר שמתוך קורבתו לכהן אלהי-סיני, השוכן בראש ההר בעמוד אש וענן, בא משה לידי החלטה לכהור הר קדוש זה למקום נילווי-שכינה. כאן נכרתה כיד משה, ברית בין עם ישראל ויהוה אלהיו, שתכליתה היתה לחוק את הברית הרוחנית שבין השבטים. מעשה סידורם הפנימי התחיל בתחנה השניה במסעי בני-ישראל ממצרים לכנען - בנאות קדש, בקצה ארץ אדום, ששם נמצאו עדיין שיירי משפחות-ישראל שנושבו לפנים. עצם השם, קדש מעיד על כקום זה שהיתה בו קדושה דתית. שם שם משה חוק ומשפט לישראל, ולפיכך נקראו מעינוח-המים שבמקום ההוא, עין-משפט ו. מ-מריבת-קדש². זכר לדבר נמצא בברכת משה (דב' ל"ג, ב' וד'):

יהוה מסיני בא וזרח משעיר למו, הופיע מהר פארן ואָתָה מִרְבֶּבֶת קָדֶשׁ [מְמַרְיַבֶּת קָדֶשׁ]. תּוֹרָה צִוָּה לָנוּ מֹשֶׁה, מוֹרְשָׁה קְהֵלֶת יַעֲקֹב. כל פעולה זו של המנהיג בדרך מצרים לכנען היתה עבודת-הכנה: ראשית סידורו של עם נודד למחצה ומשועבד, שהתכונן לעמוד על הקרקע ולהיות בן-הורין בארצו. ניתן תוקף דתי כביר לשאיפת העם, שיצא מחקופת הנדידה ופרק מעליו עול זרים והלך לרכוש לו ארץ מעבר למדבר. הצד הלאומי והדתי נתלכדו לאחדים במעשהו הרב של משה. אין אנו יודעים כיצד היה הדבר, אבל רואים אנו את התוצאות ההיסטוריות של המעשה: שבטים מפורדים נתאחדו לתכלית מסוימת: הולכים לכנען, מקום שם המו נלי נדידת העמים וכשל שלטון מצרים, ואחרי מלחמה ממושכת הם כובשים להם את הארץ, כלומר יוצרים את הבסיס העיקרי של מנוחה ונחלה לאומית. בזה נשלם הפרק הראשון שבמעשה התייחדות עם ישראל מקרב הסביבה העממית ומתחיל פרק שני - ההתאחדות הארצית.

הפרק השני מתחיל בפרשת פקודי, ובו מתאחדים שבטי ישראל בארץ מצרים. הפרק מתחיל בפרשת פקודי, ובו מתאחדים שבטי ישראל בארץ מצרים. הפרק מתחיל בפרשת פקודי, ובו מתאחדים שבטי ישראל בארץ מצרים.

¹ בשם קדש נקראו כמה מקומות קדושים: קדש של מוריא על נהר אורונטס, קדש נפתלי סמוך לנבול צור ועוד. המקום קדש שבמדבר-סיני נקרא בחזרה, קדש-ברנע.
² בראשית י"ד, ז' ובמדבר כ"ג, י"ד.

פרק שני.

כבוש ארץ כנען וימי השופטים.

48. כנען ועבר הירדן.

בשם כנען (מצוי גם בכתבי־היתדות בצורת Kinahna) נקראה מאז מעולם רצועת הארץ בין הים התיכון ממערב, הירדן ממזרח, הרי לבנון מצפון והמדבר שבין אסיא ואפריקי מנגב. הירדן מבדיל מצד מזרח בין רצועה זו ובין רצועת הערבה הנמשכת לארכה, הנקראת עבר־הירדן וסמוכה למדבר־סוריא. שתי הרצועות הללו, המערבית והמזרחית, היו במשך כמה דורות מחוברות ולאחר זמן קראו אותן היונים בשם הכולל פלשתינא. על שם הפלשתיים, הקרובים ליונים קרבת־נוע, שישבו בשפלה הדרומית־מערבית שעל שפת הים, כל ארץ פלשתינא, היא ארץ־ישראל, תפסה בימ־קדם שטח לא גדול, כחמש מאות פרסאנת מרובעות—שהם כִּיז אלף קילומטרים מרובעים לערך, בין מדות־הרוחב 31—34 ומדות־האורך 26—34.

בנבול הצפוני של כנען מתנשאים זה לעומת זה שני רכסי־הרים: הלבנון ומול־הלבנון, הוא הרמון. המים הנוזלים מהרים אלו נקיים לפלנים ומתם אפיקי הנהר הראשי בארץ, הירדן, נמשך בקו ישר מצפון לדרום, עובר בתוך יס־כנרת או נינוסר ומשתפך בנגב לתוך ים־המלח. נהר זה שוטף בבקעה עמוקה, היורדת במדרון תלול כלפי דרום עד שבמקום שפך הירדן לים המלח נמת המים בנהר ובים נמוכה ארבע מאות מטרים מרמת המים שבים התיכון. מפני הזרם העז שבירדן התחתון אין אניות מהלכות בו. חבל הארץ שבין הירדן וים התיכון מפוצל על־ידי הרים בעלי גובה של שמונה מאות עד אלף ומאתים מטרים בחשבון ממוצע, ויסודתם בהררי־צפון העצומים—הלבנון והחרמון. שתי שרשרות הרים—הרי אפרים בטבור הארץ והרי יהודה בנגב—נמשכות לרוחב ארץ כנען, וביניהן השתרעו עמקים מפורסמים בפוריותם: עמק יזרעאל בין הר חבור והר הכרמל, עמק השרון והשפלה. בקצה הדרום השתרע הנגב, והוא ארץ חררים השופעת והולכת עד מדבר סיני. כך נחלקה כנען בדרך הטבע לשלש רצועות לרחבה של ארץ, שמהן נשתה

הצפונית, הוא הגליל התחתון, לחוף צידון; הבינונית, הגליל העליון ושומרון, נטתה לחוף הים שבין עכו-חיפה ויפו, והדרומית, ארץ יהודה—לחוף פלשתיים בין יפו ועזה. בעבר הירדן רבו המישורים הגבוהים, הירודים מדרגות-מדרגות כלפי מערב, אל הירדן. לפיכך כל הגהרים בחלק זה של ארץ ישראל שוטפים לצד מערב. הנהרות ירמוך ויבוק משתפכים לתוך הירדן בזרמו התחתית, והנהר ארנון בדרום משתפך ישר לתוך ים-המלח. ארנון ויבוק הבדילו לאחר זמן בין ארצות מואב ועמון שבדרום ובין הגלעד והבשן של ישראל בצפון. לפיכך נקרא כל עבר-הירדן הישראלי בשם הכולל נלעד.

האקלים של ארץ-ישראל משונה בהלקים שונים של הארץ, אף כי קטנה היא בשטחה. בהרים ובמישורים הגבוהים ממוצע הוא, ובשפלה שעל שפת הים, וביחוד בבקעת הירדן, סמוך לים המלח, חם הוא ביותר. תקופות-השנה קבועות הן: מניסן ועד תשרי ימות החמה, וממרחשון עד אדר ימות הגשמים בהפסקות קצרות. הגשמים הראשונים של סתיו, היורה, והגשמים האחרונים באביב, המלקושי, מפריס את האדמה מן הזריעה עד הפורה. ברצועת-הארץ המערבית, בארץ כנען, היו בימי-קדם מורע התבואה ומטעי הכרמים עולים כפורחת. מדרגות ההרים ביהודה היו מכוסים נפנים ועצי זית, ושדות הגליל עטפו בה עבר-הירדן, ארץ-הערבה, נוחה היתה לנידול בהמות ולמעשה החלב. משונים זה מזה היו נלילי שני היאורים—ים כנרת וים המלח. מי כנרת מתוקים הם ומלאים דגים, על שפת היאור גדלים נפנים, זיתים ושאר עצי-פרי. ובים המלח המים ספונים מיני מלח וזפת, ועל שפת הים מצויים, בארות בארות חמרי (מכאן השם הרומי של ים המלח, ים אספלטיו); דגים אין להם היות במים מעוכים אלו, ונדותיהם מדבר הם ונאות-דשא מועטות בהם. הגחלים הקטנים שבארץ ישראל חרבים בימות החמה, אבל בימות הגשמים מימיהם מרובים ובשעה שהם עוברים על נדותיהם הם משקים את סביביהם.

מקומה של כנען בדרך בין בבל ומצרים משך אליה מאו מעולם עיני שחי הממלכות הצרות זו לזו ולא נתן לארץ להיות למלכות בפני עצמה. המערב שעל שפת הים היה תאות-נפש שליטי נדות-הפרת מעבר מזה ונדות הגילוס מעבר מזה. ומצד מזרח, במדבר סוריא וערב הסמוך לעבר-הירדן, התגודדו כמה עממים נודדים שלטשו עיניהם אף הם בתיאבון של שבעי-נודדים אל ארץ נחלי מים, עינות ותהומות יוצאים בבקעה ובהר, ארץ חטה ושעורה ונפן ותאנה ורמון, ארץ זית שמן ודבשי (דברים ח', ד—ח'). ובשעות שהיתה שליטת בבל או מצרים רופפת בכנען, והמלכויות הקטנות שבארץ לא יכלו לעמוד בפני הברברים העולים עליהם, היו בני-המדבר פושמים על הארץ וכובשים

קצת מקומות. נדידות-עמים כאלו לכנען ולעבר-הירדן היו נשנות מוסף-לומן —
ופעם אהת נשא בורם-הנדידה גם עם ישראל.

בימים ההם, בשעה ששבטי ישראל שיצאו ממצרים ומן המדבר הסמוך
לה היו נעים ונדים בהציה-האי סיני ובנאות קדש והולכים ומתקרבים לכנען, היתה
ארץ זו נושבת מבפנים ובירכתיה קהל-גויים, שרובם בני-שם. בפנים הארץ ישבו
הכנענים — קבוץ עממים קטנים, ששמותיהם לא נשתמרו אלא בספורי-המקרא
(היבוסים, החוים וכו'). אדמתם מחולקת היתה לכמה מלכיות קטנות (ליא מלכים),
שמושליהן כפופים היו למצרים. מיושבי כנען הצטיינו בקרן צפונית-מערבית,
בין הלבנון וים התיכון, הצידונים — עם חרוץ של יורדי-הים, שתפסו מקום
השוב בהתפתחות מסחר-המדינות בימי-קדם. ראשי המרכוזים שלהם נמצאו בשתי
ערי החוף — צור וצידון — ומכאן שמותיהם צידונים וצורים (והיונים קראו
להם פיניקיים). כנראה, נכנסו ישראל לארץ כנען סמוך לאחר התבצרות
הצידונים, שנרשו ממקומותיהם את בעליהם הקודמים — את החתים והאמורים.
יתכן שנירוש זה של האמורי מצפון הארץ הוא שגרם ליציאתו לצד
מזרח, לעבר הירדן, ושם עלה בידו ליסד זמן קצר לפני בוא הכובשים הישראלים
מלכות גדולה שפרשה מצורתה על העממים הקטנים שבשכנותה. על-ידי המלחמה
עם בני-ישראל ונצחונם של הללו (עי' הסעיף הסמוך) היתה תבוסת האמורים
שלמה: מאז פסקו לפעול בארץ כנען בבחינת כח מדיני. ארצות-שליטתם
בטבור עבר-הירדן עוברות לידי ישראל, ובצפון עתידים הארמים לרשת את
מקומם ההיסטורי.

בקרן דרומית-מזרחית מעבר הירדן וים המלח ישבו שני עממים קטנים
מקהל הגויים העברים: מואב ועמון. העמונים התגוררו במעלה הנהר יבוק
המשתפך אל הירדן התחת, והמואבים-דרומה, בתבל נהר ארנון המשתפך אל
ים המלח. בקצה נגב כנען שכן הגוי השלישי מנויי העברים — האדומים.
אחיהם בני-נועם של ישראל על-פי אנדה יעקב ועשו. האדומים ישבו בערבה,
שהיא המשך מדבר ערב, וברבות הימים התערבו בערביאים הנודדים ובשאר
נודדי המדבר (בתורה מרומזים הדברים בספור על עשו שלקח את נשיו מבנות
ישמעאל ושאר עממים: בראשי כ"ח, מ'; ל"ו, ב' ונ"א). לעמי המדבר הללו
שייכים גם הסדינים והקינים, שחגו מסביב להר סיני ונתקרבו לזמן-מה אל
הישראלים הנודדים.

קרן דרומית-מערבית של כנען, על שפת ים התיכון, בין יפו ועזה, נכבשה
במאה ה"ב, זמן קצר לאחר כניסת ישראל לארץ, בידי הפלשתים. עם שלא
מנוע שם. כנראה מנוע-בני-יחא, שיצא מא"י יון או מאסיה הקטנה. לא עברו ימים

מועטים ועם תקיף זה תפס בדרומה של רצועת-הים אותו המצב שתפסו הצידונים בצפונה.

§ 5. כבוש עבר הירדן וכנען.

ריבוי הגוונים של העמים יושבי ארץ כנען ומצבה המדיני הרופף מסכת דפיון השליטה המצרית פתחו שערי הארץ לכובשים מן החוץ. על סף המאה הי"ג והמאה הי"ב חזר ואירע מה שאירע לפני מאתיים שנה, בימי עליית החפירי והמלחמה הפנימית בכנען. אחרי מות פרעה רעמסס השני התחילה מתפרדת חבילת הארצות באסיה שנתחברו בזרוע תחת יד מצרים, מרידות שונות באפריקי ובאסיה בימי פרעה מְנַפְטָה, בין שנות 1285–1215, ומהומות במצרים גופה עמדו להם לבני ישראל שיצאו מבית-העבדים להתחבר אל בני-עמם או אל העממים הקרובים להם קורבתיגוע. שנדדו במדבר סיני וסמוך לנאות-קדש, על מנת ללכת משם לארץ כנען. בני-ישראל נתאחדו לברית-עם על-ידי מעשה רב של מעמד הר סיני ומתן תורת-משה ומיועדים היו ללכת ולכבוש את ארץ-ירושתם. אשר נשבע יהוה לאבותם לתת להם. בעין סקוזה הסתכלו במאורעות שבארצות עבר-הירדן וכנען והמתינו לשעת-הכבוש כדי להתחיל במעשה הכבוש. התורה מספרת. כי סקדש נשלחו לארץ כנען מרגלים לתור את הארץ. כששבו ספרו כי טובה הארץ מאד מאד והיא זבת חלב ודבש. אפס כי עז העם היושב בארץ והערים בצורות גדולות מאד. העם חרד חרדה גדולה, הזחת ללכת לאורך הים דרך ארץ-פלשתיה הקרוב עשה סבוב דרך המדבר וארצות אדום ומואב אל עבר-הירדן. אחת המלחמות המצויות בין עממי-כנען הקילה לישראל את הנגיחה לארץ. ובודאי יד קצת התושבים היתה באמצע.

מלחמה פנימית זו באה כעין המשך של אותה נדידת העמים על אדמת כנען. שמכתבי תל-אמרנה מעידים עליה (למעלה § 1). על-פי המסופר בתורה (במדבר כ"א) על סמך מקורות קדומים נלחם מלך האמורי במלך מואב, ויקח את כל ארצו מידו עד ארנון; וסיחון מלך האמורי ישב בעיר חשבון. בינתיים חגו בני-ישראל במסעיהם. מעבר ארנון, סמוך לחשבון. ויאסוף סיחון את כל עמו ויצא לקראת ישראל המדברה וילחם בישראל, ויכהו ישראל לפי חרב ויירש את ארצו מארנון עד יבוק, וישב ישראל בכל ערי האמורי בחשבון ובכל בנתחיה. יתכן שהמואבים עזרו לישראל במלחמה זו ובשכר זה הושבה להם הארץ מנגב לארנון, ובצפון, בנלעד ובבשן, נושבו הכובשים החדשים. בני-ישראל. כך שחקה להם השעה לישראל וזכו לפתע פתאום בארץ עבר הירדן. שעה מכריעה זו בדברי ימי ישראל השאירה זכר בשירת-העם הקדומה. שנאספה

לפנים בספר מלחמות יהוה, והתורה מביאה מספר אבוד זה קטע אחד משיר-
עם לזכר כבוש מואב על ידי האמורי ונצחון ישראל שלאחריו:

באו השבון, תבנה ותכונן עיר סיהון,
כי אש יצאה מחשבון, להבה מקרית סיהון,
אקלה ער מואב, בעלי במות ארנן,
אוי לך מואב, אבדת עם כמוש!¹

בני-ישראל עמדו על סף ארץ כנען. רצועת הירדן הבדילה בין הכובשים
לארץ הפוריה שמעבר הנהר, לעיר-התמרים יריחו. הנוודים העיפים פָּמְחוּ למקום
שם צפויים היו להם חיי מנוחה ונחלה. האגדה מסמלת נענוע-יעם אלו בכליון-
נפשו של משה לפני מותו, כשהראהו אלהים מדאש-הפסנה בהר-נבו את כל ארץ-
כנען, שנגזר עליו שלא יבוא שמה. את מקומו של המנהיג לקח יהושע בן
נון משבט אפרים, שמשח סמך את ידיו עליו. השעה נוחה היתה לכבוש הארץ:
בכל ארץ כנען פשטה השמועה כי כובשים חדשים עולים, שנצחו את סיהון
מלך-האמורי האדיר, ולב מלכי כנען נמס, ולא היה בהם עוד רוח מפני בני-
ישראל. בינתיים עבר מחנה-ישראל את הירדן, לכד בתרועה—ודאי בסיוע קצת
מתושבי העיר—את יריחו המסוגרת ומסונרת, וחנה בגלגל הסמוכה. כאן הוקם
גל-אבנים לזכרון כניסת ישראל לארץ כנען, ומכאן היו בני-ישראל יוצאים ללכוד
ערי כנען הדרומית והאמצעית.

אל קצה הנגב הלך בתחלה מחנה אחד משבט יהודה, שנבדל מכלל
בני-ישראל ביהד עם שבט שמעון ובקש לכבוש קרקע לעצמו בכחותיו הוא².
בסיוע בני-קיני, בעל-יבית ישראל בסדבר סיני, שפרצו אל נגב כנען, לכדו
שבטי יהודה ושמעון את הארץ מדרום לירושלים. שבטים אלו נתבצרו בארץ-
כבושם ולא השתתפו בכבוש כנען האמצעית והצפונית, שנעשה קצתו בידי ברית
שאר השבטים וקצתו בידי שבטים בודדים, כל אחד לנפשו. רק שבט אחד
נחשב בימים ההם לראש וראשון בישראל, הוא שבט אפרים ונשיאו יהושע
בן נון.

כנען האמצעית, הוא חבל הארץ מצפון לירושלים ועמק יזרעאל
במרכזו, מחולק היה לכמה מלכיות קטנות, שלא היו אלא ערי-פרוות קטנות.

¹ בסדבר ביא, כז-ל. מקיר שיר זה נראה מן הפסוקים י"ד-כ' באותו פרק, ששם
סובאים שירים דוסיים (על דבר מואב ועל דבר הכאר) מתוך ספר מלחמות יהוה.

² יש משערים, שיהודה נבדל מברית-השבטים עוד בסדבר, קודם שעברו בני-ישראל
את הירדן, ונכנסו לנגב-כנען ישר מנאות-קרש. השערה זו תוכל לשמש באור לפרק הראשון
בספר שופטים.

על-פי רוב היתה התנגדות הערים הללו לישראל רפויה וכבושן לא היה קשה ביותר. רק במקומות מועטים הוכרחו בני-ישראל להלחם מלחמה כבדה ולהשתמש בחתבולות-ערמה (למשל כבוש עיר עי מקדם לבית-אל). ויש שיושבי המקום גבהלו לשמועה כי הכובשים באים ויצאו לקראתם להשלים עמם (הנבעונים). אבל היו גם מלכים שכרתו ברית להלחם בישראל. המשת מלכי האמורי (מלך ירושלים, מלך הברון, מלך ירמות, מלך לכיש ומלך ענלון) נאספו ועלו על צבא יהושע, אלא שהוכו מכה גדולה בכנעון. מכת הרב ומכת ברד, עד שהיו רבים אשר מתו באבני הברד מאשר הרגו בני ישראל בהרב. על-פי שירת-עם קדומה התפלל יהושע לאלהים ותפלתו הועילה, שהשמש עמד בחצי השמים ולא אץ לבוא כיום תמים כדי שיהיה סיפק לבני-ישראל לעשות נקמות באויביהם הנסים מפניהם:

שָׁמַשׁ בְּנִבְעוֹן דָּם וַיְרַח בְּעַמֶּק אֵילֹן!

וַיִּדַם הַשָּׁמֶשׁ וַיְרַח עֶמֶד עַד יָקָם נֹי אוֹיְבָיו.

ערי מלכיה-ברית נלכדו, חוץ מירושלים או יבוס, שבה נתבצר עם היבוסים העזו ובני-ישראל לא יכלו להם עוד ימים רבים. נלכדו גם ערי טבור הארץ, ברצועת הרי אפרים. המקומות אשר בהרים נכבשו בקלות יתרה, כי יושביהם לא יכלו להתיצב בפני רוכבי-המדבר המהירים, אבל במישור נשארו כמה ערים בצורות שלא נלכדו ביד בני-ישראל, כמו כן לא נלכדו ערי-הים. במלחמות אלו השתתפו בעיקר שבטי בני יוסף (אפרים ומנשה) ובנימין, ושבטים אלו נושבו אחר-כך באמצעותה של כנען.

מכנען האמצעית הלכו בני-ישראל לכנען הצפוני (הוא הנליל העליון). כאן, על-יד טי-מרום, נועדו מלכיה-צפון ויבין מלך הצור בראשם להלחם עם ישראל. ואף על פי שהיה בחיל מלכיה-ברית, עם רב כחול אשר על שפת הים לרוב וסוס ורכב רב מאד, הכום בני-ישראל, עד בלתי השאיר להם שרידי ורדפו אהריהם עד צידון רבה.

בנצחון זה תמו על-פי המסורת נבורותיו של יהושע. לאחר כמה שנות מלחמה נלכדה ארץ כנען בכמה מקומות, אבל לא כולה: הרבה ערים שבתוך הארץ, ביחוד בצפון, נשארו בידי יושבי הארץ. הכבוש לא היה שלם, והרחקת הכנענים חמשך עוד זמן רב, כל ימי תקופת-השופטים.

הארץ הכבושה נחלקה לבני-ישראל, כמחלקותם לשבטיהם: כל שבט קבל חבל מסוים, על-פירוב אותו החבל שלקח מיד תושבי הארץ בהרבו ובקשתו, לפעמים בלי סיוע שער השבטים. בערבות עבר-הירדן נושבו שבטי הרועים ראובן וגד. בנגב, ממערב לים המלח, שכן לבדד שבט יהודה.

ובינו ובין אחיו בטבור הארץ ישבו היבוסים בירושלים והסביבה. סמוך לה, בערבות הנגב, נדרו בני שבט שמעון שנשמע אחריכך ברוב נודדיהמדבר. בטבור ארץ-כנען נתבצרו שבטי אפרים ומנשה, בני-מין ודן. לבסוף נושבו בצפון הארץ שבטי יששכר, זבולון, אשר ונפתלי בין מעלה הירדן וימה של צידון. לשבט לוי, שממנו יצא משה, לא היתה נחלה אלא נפוץ היה בישראל בנחלות שאר השבטים ולאחר זמן נהיה למעמד מיוחד של כהנים ועובדי עבודת-הקדש. ברבות הימים שינו קצת שבטים את מקומותיהם אם מפני שצר להם המקום או מפני ששכניהם הציקו להם. בני-דן עברו מטבור ארץ כנען לקצוי צפון, על גבול צידון. שתי משפחות משבט מנשה, גלעד ומכיר, עברו מטבור ארץ כנען אל עבר-הירדן, לארץ גלעד (שנקראה כך על שם יושביה החדשים) ובשן, וישבי בצד שבטי-הרועים שנאחזו שם קודם לכן. במשך כל ימי כבוש כנען לא נשמע, שמצרים, המושלת בארצות הללו צד הנה, תבוא להגן על מלכי כנען הכפופים לה. בכל אופן אין ספורי המקרא מספרים כלום על מצרים באותה שעה. רק בזכרון מצרי אחד נזכר בדברים סתמיים מסעו של פרעה למלחמה על כנען. בעמוד-זכרון שנמצא בימינו בחורבות, היכל המתים סמוך לנוא-אמון נשתמרה כתובת ארוכה המכילה שיר ושרה לכבוד נצחונותיו הגדולים של פרעה מנפטה על בני-לוב שמרדו באפריקי ועל עממים שונים באסיה. מאורעות אלו אירעו בשנה החמישית למלכות מנפטה, כלומר סמוך לשנת 1280 לפני סה"נ. בכתובת נאמר בתוך שאר הדברים: לוב נחרבה; חתה (ארץ בני-חת) שלוה; כנען היתה לבו... הלכה בישבי אשקלון, נלכדה נור, נהרסה ינועם. ישראל — מתי מספר (נשאר) ואין לו עוד זרעי. מהו נצחון זה על ישראל? רוב החוקרים משערים, שבאותה שעה יצאו ישראל ממצרים והעם המשוחרר נמצא בדרכו לארץ כנען. אי-אפשר שישראל, כבר תפס מקומו בין עממי כנען ועריה שפרעה נצחן. ואפילו אם נניח שבני-ישראל כבשו את כנען קודם לכן או שעוד לפני הכבוש גרו שם משפחות-ישראל שלא היו משועבדות במצרים כלל, עדיין קשה להבין למה לא נשתמר במסורת ישראל שום זכר לעליתו המשחיתה של פרעה מנפטה על ארץ-כנען. עלינו לשער איפוא, שאותו ההמנון לפרעה המנצח לא דק, וקרוב לודאי שמלך מצרים הוכרה לעמוד על נפשו מפני העממים המתפרצים שבאפריקי או שנצחון זה על ישראל היה במדבר, בשעת יציאת-מצרים, כשלא נשאר שם כלום מ-זרע-ישראל. איך שהוא לא יתכן כי תיכף לאחר שבני-ישראל נושבו בארץ כנען עלה עליהם מלך מצרים, אחרי מות מנפטה, בין מלכות למלכות, ישב על כסא-המלוכה, חוריי אחד — בן סוריא או כנען.

אבי השושילתא העשרים, פרעה רעמסס השלישי (לערך 1200—1170). הקים את הסדר בפנים הארץ, אבל גם בימיו התגמלו. עמי הצפון, מסוריא ומארץ כנען על נבולות מצרים. צבא רעמסס הצליח להפיץ נייסות אלו מדרום לצידון; ודוקא בה בתקופה נתבצרו כאן, בנגב שפת-הים של כנען, הפלשתים, והם עם בעל-מלחמות שבא ממרחקים, ונבול הים שלו נשען על כתף ארץ מצרים. עם זה נדר בעד מצרים את הדרך לכנען הפנימית במשך ימים רבים, במאה הי"ב, הם ימי התנחלות ישראל בארץ כנען, לא נוכר כלום על שאיפת מצרים לשוב ולשלוט בכנען, לא במקורות המצריים ולא במקורות ישראל.

68. שבטי ישראל ושופטיהם. ההנמוניא של אפרים.

חלוקת ישראל בנחלתו החדשה לשבטים התאימה אל מדרגת התפתחותו ההיסטורית בימים ההם. בין משפחות-ישראל היה קיים קשר גועי וגם קשר דתי במקצת, אבל עדיין לא היתה ביניהן אחדות לאומית ומדינית. צורך הכבוש איחד לפי שעה את שבטי ישראל למעשה משותף, וכשנתמלא צורך עיקרי זה נתפרדה החבילה. רוח המלחמה פג, כל שבט ושבט התנחל בנחלתו ושקוע היה במעבר הקשה מהייגודיה לחיי-שוב, התקרבו אל יושבי-הארץ הנתרים וקבל מהם מנהגי עובדי-אדמה. הארץ לא היתה תמיד היבור לשבטים, ויש שהפרידה ביניהם: במקומות שנשארו בין נחלות שני שבטים ערים וגלילות שתושביהם הכנענים לא נכבשו. כבר אמור למעלה, שאחרי כניסת בני-ישראל לארץ כנען נשארו רצועת-הים וכמה מקומות בפנים הארץ, ביהוד במישור ובשפלה, ברשות הכנענים, שחצו בין שבט לשבט מישראל. ואפילו בתוך נחלת-השבט ישבו לפעמים הכנענים בקרב בני ישראל.

כח-העם שנאצר אחרי התאמצות הכבוש מכוון היה להסתגלות אל התנאים הטבעיים של החיים החדשים, חייהם-שוב. בתקופה ההיא הסתפקו שבטי ישראל במשטר צבורי פשוט ביותר. בראש כל שבט עמד זקן או נשיא שלו, שהיה לו התואר, שופט (כדומה לזה בשם, ואולי גם בעצם הענין, הם השופטים בקרתא חדתא של הפיניקיים). בימי-השלום היו השופט שולט בשבטו ובימי-מלחמה היה יוצא לפנו לקראת אויב, מצויים היה שופטים נבורים שנתפרסמו במעשי-נבורותיהם בכל האומה. על-פי רוב היה הדבר בשעות סכנה לשבטים אחרים, כשהזכרחו להתחבר כדי לעמוד על נפשם וגם לקרוא לעזרה את בני-עמם משבטים רחוקים. מנהיג ברית כזאת היה מאחד לזמן-מה כמה שבטים והשפעתו נתפשטה גם מחוץ לנחלת-שבטו. מבריתות ומניות כאלו לשם הגנה צמח קמעא קמעא משטר-המלכה שבא במקום משטר המשפחה והשבט.

על־דבר ברית אחת כזאת, שאין לקבוע את זמנה אלא בקירוב (בין־שנת 1200 ושנת 1170), מספר. ספר־שופטים שבמקרא ומאמת את הספור ב־שירת־דבורה, היא השירה העברית היותר קדומה. בכנען הצפוני: פרצה מלחמה. בני־הארץ, שהתגוררו שם בין שבטי־ישראל, בין ים כנרת והרי תבור וכרמל, נתחברו יחדו כדי לדחוק רגלי ישראל. נדודי הכנענים, ושר צבאם סיסרא בראשם, היו עולים על מושבות בני־ישראל ומפילים אימה על יושביהן. חדלו ארחות, והולכי נתיבות ילכו ארחות עקלקלות. כמה ערים נשתעברו לסיסרא ונדודיו והיו להם למס. גדולה היתה הסכנה לכל השבטים, כי אילו היו הכנענים הולכים ומתנכרים עלולים היו בני־עמם בשאר מקומות להתקומם אף הם ולשוב ולכבוש את הארץ מכובשיה. ביחוד נמצאו בין המצרים ארבעת שבטי־הצפון: נפתלי, אשר, זבולון ויששכר. השבטים הללו מעוטי־האוכלוסין לא יכלו בכחותיהם הם להכות את האויב אחור. זקוקים היו לעזרה מטבור הארץ, ששם ישבו בני־אפרים ובני־מנשה התקיפים. כדי להשפיע על בני־המרכז שיבואו לעזרת אחיהם בירכתי־הארץ, צריך היה לעורר בעם את רוח־הגבורה הנרדם ואת הכרת השתוף של כל השבטים כולם. זאת עשתה אשה חכמה ודבורה שמה, שישבה בהר אפרים. אין בידנו לברר, אם היתה באמת שופטה את ישראלי. ואשה נביאה כמסופר במקרא. אבל אין ספק שהיה לה חוש מדיני של שופט־שליט והתלהבות לאומית נביאית. אשה גדולה זו חזיקה את העם להלחם מלחמת־מצוה ופנתה גם אל נשיאי שבטי הצפון וגם אל בני שבטי אפרים. לקריאתה של דבורה נעתר לראשונה גבור־מלחמה משבט יששכר ושמו ברק. על יד הר תבור אסף חיל גדול מבני שבטי הצפון והמרכז. כנגד חיל זה יצא סיסרא במחנה גדול ובתשע מאות רכב ברזלי. המלחמה נטשה על גדות נחל קישון, סמוך לתענך ומגדו. בעטק יזרעאל. נצחו לוחמי החירות: חיל ישראל הכה את חיל סיסרא. סיסרא עצמו גם ותניע לאוהל משפחה אחת מבית־הקיני הגוה לישראל. האגדה מספרת, כי בעלת האוהל, יעל, קבלה את סיסרא למראית־עין בסבר פנים יפות, השקתו חלב וישנה אותו ואחר־כך באה אליו בלאט ותקעה יתד ברקתו וימת. חבילת העממים של כנען הצפונית נתפרדה, ותשקוט הארץ.

בשירת־דבורה שבספר שופטים (פרק ה') יש לראות, כי הם השבטים שהשתתפו במלחמה זו וכיצד התיחסו אליה שאר חלקי האומה¹:

¹ אחרים סמסקי השירה הקשים להולמם סובאים כאן על־פי תרגום השבעים ונוסחאות כתב־יד (ע' תנ"ך סל קימל Biblia Hebraica).

אִז יָרַד שָׁרִיד לְאֲדִירִים
 עִם יְהוָה יָרַד לוֹ בְּנִבְזֻרִים.
 מִנִּי אֲפָרַיִם שָׁרֵשׁ בְּעַמֶּק,
 אֲהַרִיךְ בְּגִימִין בְּעַמְמָךְ.
 מִנִּי מְכִיר יָרְדוּ מְהֻלְקִים
 וּמְזַבְּלוֹן מוֹשְׁבִים בְּשִׁבְט סוֹפֵר.
 וְשָׂרֵי יִשְׁשָׁכָר עִם דְּבוּרָה,
 וְיִשְׁשָׁכָר בֶּן בָּרַק בְּעַמֶּק שְׁלַח בְּרִגְלָיו.
 בְּפִלְגֹת רְאִיבֵן גְּדוּלִים חֲקְרֵי לֵב.
 לָמָּה יִשְׁבֹּת בֵּין הַמְשַׁפְּתִים לְשִׁמוֹעַ שְׁרִיקוֹת עֲדָרִים?
 גִּלְעָד בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן שָׁכֵן.
 וְדָן לָמָּה יִגּוֹר אֲנִיּוֹת?
 אֲשֶׁר יֵשֵׁב לְחוּף יָמִים וְעַל מִפְרָצָיו יִשְׁכֵן.
 זָבְלוֹן עִם חֶרֶף נִפְשׁוֹ לָמוֹת.
 וְנַפְתָּלִי — עַל מְרוֹמֵי שָׂדֵה.

ברשימה זו של השבטים הסרים לנמרי יהודה, שמעון, לוי וגד, יהודה
 היה נבדל, כידוע, מטבור הארץ עליידי מושבות היבוסים בנליל ירושלים. שבט
 שמעון היה קרוב לנודדיהמדבר יותר מלבני־ישראל. שבט לוי, המיועד לכהונה
 וללויה, לא התהו לו נחלה מיוחדת ונפוץ היה בישראל (עי' בראש' מט ז').
 וגד, כנראה, הוא המכוון הנלעד בעבר הירדן, ששם נתערב במחצית שבט
 המנשה המכונה נלעד והמחצית השניה של שבט מנשה, שנישבה על גדות הירדן
 ממערב לנלעד, מכונה בשירת דבורה בשם "מכיר"). כל כובד המלהמה נמלו
 עליהם שבטי הצפון, וקצת משבטי המרכז סיעו להם.
 לזמן קצר נתאחדו רוב השבטים הכפוזרדים מאחר שהכירו בעצמם שהם
 חלקי עם אחד, עם יהוה. אבל כעבור המלחמה שוב נתפרדה החבילה. ואף
 על פי כן היה קיים בתקופה זו מעין מרכז, שבט אפרים המרובה באוכלוסין,
 שישב בטבור הארץ, ראה עצמו תמיד כנויר אחיו וזכאי היה לתמוך יתדותיו
 במעלה דתית. בנחלת אפרים בעיר שילה נמצא ארון יהוה הקדוש, שעל פי
 המסורת היה הולך לפנים לפני ישראל במסעיהם בעבר הירדן ובימי כבוש
 ארץ כנען. מקדש שילה, שבו עמד הארון, משך אליו כמה עולי־רגל מישראל
 והכשיר את ההנמוניא של אפרים בהכשר דתי. אלא שהתחלה זו של מרכז
 רוחני עדיין רפויה היתה ביותר ולא היה בה כדי לאחד את השבטים לברית־עם
 תמידית, המשמשת בסיס למשטר־מדינה.

78. מלחמת-חוג. נסיונות של מלוכה בישראל.

נדעון. אבימלך.

המלחמות הפנימיות מעין מלחמת-סיסרא לא היו אלא המשך כבוש ארץ כנען שלא נסתיים כל-צרכו. מלחמת-מנן אלו היו תולדה מוכרחת של מלחמות-התנרה שנלחמו ישראל בכניסתם לארץ: העממים הנכבשים היו מתחברים אל שכניהם שלא נכבשו עדיין כדי לעשות נקמה בכובשים, והללו עמדו על נפשם. אבל חוג מאויבים פנימיים היה ישראל מוקף גם אויבים חיצוניים. העממים היושבים על גבול ארץ כנען דרומית-מזרחית—מואב, עמון, אדום—היו פושטים מזמן לזמן בנחלות שבטי-ישראל שכניהם. שבט יהודה מוכרח היה לעמוד על גפשו בפני אדום שכנו יושב הערבה¹. לשבט בנימין שישב בגליל יריחו הציקו שכניו המואבים שמעבר הירדן. הכתוב מספר, שענלון מלך מואב כבש את עיר-התמרים (יריחו) ושעבד את בני בנימין, ומשעבוד זה הושיעם הנבור אהור בן-שבטם, שהקריב מנחה למלך מואב ובשעת-מעשה תקע לו חרב בבטנו ובוה נתן אות לישראל לפרוק עול זרים מעליהם: בני ישראל לכדו את מעברות הירדן למואב ולא נתנו לאיש מבני מואב לעבור והרגו בהם. יותר מכל סבלו מתגרת יד מואב ועמון שכניהם בעבר הירדן—בני-ישראל יושבי גלעד וערכות-הבשן. המלחמות הממושכות של בני-גלעד עם בני-עמון מונחות ביסודה של אנדתיפתה. יפתח הגלעדי בן בלי שם היה, שבני-שבטו גרשוהו מעל פניהם ונעשה ראש לחברת-שודדים, ובצר להם נקשוהו וקני גלעד לצאת לפניהם להלחם בכני-עמון. יפתח הסכים בתנאי שאחרי נצחונו יהיה לראש לבני-גלעד. ואמנם הכה את בני-עמון מכה גדולה ושחרר את מולדתו מכף אויביה. ספור פשוט זה שבספר שופטים (פרק י"א) נתקשט בהוספה פיוטית, היא האנדה המבהילה על-דבר בתיפתח.

רעות רבות וצרות גרמו לישראל העממים הנורדים בני-מדבר סוריא וערב שפשטו על ארץ כנען. הנורד הלך הלך והשתקע בתוך הישוב, ואותם העממים שהיו נורדים לפניו במדבר בצד בני-ישראל—המדינים ושאר בני-קדם—היו הולכים ומתקדמים דרך ארץ עבר הירדן לשדמות-כנען הפוריות. הגדואים הללו היו

¹ יש ירים לשער. שפלחמת, השופטי עתניאל במלך ארם, המסופרת בשופטים נ'. ח'—י"א. מוסבה על מלחמה במלך אדום (ארם במקום, אדום פעות סופר היא). כי לא יתכן שיהא שבט יהודה בתקופת-השופטים נלחם בארם תרוקת, ובפרט שארם לא היתה עדיין בימים ההם מלכות תקיפה. ומה שכתוב בפירוש, ארם נהריים אפשר שהוספה מאוחרת היא על סמך הנומחה המשובשת, ארם במקום, אדום.

פושטים על פושבות בני-ישראל ונוולים כל תבואת השדה בימי הקציר: והיה
 אם זרע ישראל ועלה מדין ועמלק ובני-קדם... ויחנו עליהם וישחיתו את יכול
 הארץ עד בואך עזה ולא ישאירו מחיה בישראל ושה ושור. חמור, כי הם
 ומקניהם יעלו ואהליהם כדי ארבה לרוב ולהם ולגמליהם אין מספר ויבואו
 בארץ לשחתה, וידל ישראל מאדי (שופטים ו', ג'—ו'). כמד כח-איתן זה של
 המדבר שפשט ועלה על תרבות-הישוב מוכרחים היו שבטי-ישראל להלחם בכחות
 מאוחדים כדי להגן על ישובם החדש.

ביחוד נמשכו הנודדים אל עמקי-ירדן שבהחלת מנשה ואפרים.
 שבטי המרכז. כאן קם כנגד בני-מדין עובד-אדמה ממשפחת אביעזר למטה מנשה
 בעיר עפרה. שמו היה ירובעל, סימן לעבודת הבעל שהיתה נהוגה במשפחתו.
 אבל לאחר זמן, כשיצא בראש העם למלחמה על האויב תחת דגל יהוה אלהי
 ישראל, נקרא שמו גרעון (מלשון גרע, כלומר גבור-מלחמה). רגש גאולת-
 הדם ונקמת אחיו שנהרנו בידי האויבים נהפכו בנפש ירובעל-גרעון לחבה נלהבת
 לעמו ולארצו ומתוך התפעלות יתרה עורר את בני עמו לצאת למלחמת-מצוה.
 לקול-הקורא נאסף עם רב מבני-מנשה ושבטי-הצפון, אבל גרעון צרף ובחר
 מכל העם הרב גרוד קטן מן המובחר ובו התנפל בלילה פתאום על מחנה מדין
 השוכן בעמקי-ירדן. בקריאת הרב ליהוה ולגרעון התפרצו גבורי ישראל לאור
 לפידים אל תוך מחנה האויב, והמדינים המבוהלים נסו אל גדות הירדן כדי
 לעבור אותו לצד מזרח, אלא שבני-אפרים קדמו אותם ולכדו את המעברות,
 ואחרי הנמלטים אל עבר הירדן רדף גרעון והרג שנים ממלכיהם.

בשלל רב שב ירובעל-גרעון ממלחמת-הנצחון שלו. תקפו וגבורתו נתפרסמו
 בישראל, והעם, שהכיר לו טובה על שהחזיר לו את השלום והשלוה, הרגיש
 צורך בשלטון מתמיד ומאוחד שיחזיק את השלום על מכונו. בני מנשה
 ואפרים הציעו לגרעון שימשול בהם הוא וזרעו אחריו ממשלת-מלך. הכתוב,
 הבא ללמדנו מוסר השכל, מספר כי גרעון סירב: לא אמשול אני בכם
 ולא ימשול בני בכם, יהוה ימשול בכם, אבל מן הנאמר למטה בכתוב נראה
 שגרעון נהג מנהגי מלכות: ולגרעון היו שבעים בנים יוצאי ירכו, כי נשים רבות
 היו לוי; משלל הזהב שלקח מאת המדינים עשה אפוד, ויצג אותו בעירו בעפרה
 ויונו כל ישראל אחריו. כנראה, נתחזקה עבודת-יהוה על-ידי הנצחון במלחמה
 והתחלת מלוכה בועיר-אנפין, אלא שלפי המושגים הדתיים בימים ההם אי-אפשר
 היה בלי פסל ותמונה של האלהות גם בדת הלאומית של ישראל.

נסיון לקבוע בשבטי-המרכז מלוכת-מורשה אחרי מות גרעון הביא לידי
 תוצאות רעות. מאחת מפילגשיו הכנעניות מעיר שכם נולד לגרעון בן ושמו

אבימלך, שהיה רודף אחרי הכבוד וזמם לסלק מן השלטון את אחיו המרובים. מה עשה? הלך אל בני משפחת אמו בשכם ואמר להם: מה טוב לכם, המשול בכם שבעים איש, כל בני ירובעל, אם משול בכם איש אחד? וזכרתם כי עצמכם ובשרכם אני? כמובן, נמה לכם אחרי אבימלך אחיהם, נתנו לו כסף מן ההיכל של בעל-ברית (אחד הבקלים, אולי אלהי הברית בין ישראל וכנען) ובכסף זה שכר אבימלך ריקים ופוחזים ובסיועם הרג את אחיו. שבעים איש על אבן אחת. העריצות האכזרית של רוצח זה שבקש להשתרר על שבטי אפרים ומנשה עוררה התמרמרות רבה. אחיו היחיד שנחבא ונותר לפליטה פנה אל בני שכם וסמך להם, על-פי הכתוב, משל נאה, אך שהאמד נעשה למלך העצים אחרי שעצירי המובחרים סרכו לקבל כבוד זה. ובתוך בני-ישראל היושבים בשכם נמצאו קושרי-קשר כנגד אבימלך. ראש הקושרים נעל בן יובל¹ הכריז שאבימלך רשאי להשתרר רק על בני-שכם הכנענים הקרובים לו מצד אמו ולא על בני-ישראל. הקשר לא הצליח: אבימלך גרש את הקושרים משכם, וכשהתקוממו כל בני-העיר כנגדו נתן את העיר והרג ביושביה והצית את צריה בעל-ברית שבו התקבצו כמה מיושבי העיר. אבל גם סופו הוא מהר לבוא: בשעה שנלחם בעיר תבץ שהתקוממה כנגדו ננש עד המנדל, שבו סגרו בעדם בעלי העיר, כדי לשרפו באש.—ותשלך אשה אחת פלח רכב על ראש אבימלך וחרץ את גלגלתי.

הנסיגות הראשונות לעשות מלוכה על ישראל לא הצליחו, אבל עדיין קיימות היו הסבות שעוררו את הצורך במרכז-מלוכה. ברור היה, שאם סכנת הכבוש מבחוץ תתמיד ותארוג לרוב השטח של אדמת ישראל, יהפך הרכוז הזמני והמקומי לרכוז תדירי ומקיף ובארץ תתכונן מלוכה. והדבר נהיה בשעה שברצועה הדרומית-מערבית של אדמת-ישראל, בשפלה שעל שפת הים, קם עם הפלשתים עדהגמש והתחיל נלחם בישראל בעבור ההגמוניא בארץ כנען.

88. עול פלשתים והשאיפה לאחדות מדינית.

במאה הי"ב נפרד מן הערביב של עממי אסיא הקטנה וא"י יון עם הפלשתים ובשעת אחת מגרירות-העמים תפס מקום ברצועת-הים של ארץ כנען. קרן צפונית-מערבית כבר היתה תפוסה בימים ההם בידי הצידוונים, וקרן

¹ כך הוא שמו עמ"י תרגום השבעים, כמקום השם, נעל בן עכ"ד. שכנוסה המסורת ששינתה את השם ספני זכר הבעל שבו, כי יובל. פירושו ירובעל, כלומר יהוה הוא הבעל, בעל עיר שכם (כך האמינו בני-ישראל כנגד לעובדי הבעל שבשכם).

דרומית-מערבית עדיין לא נכבשה בידי ישראל, והפלשתים התקפים כבשו את השפלה, למן יפו ועד נבול מצרים. דבר הופעת עם זה של שודדי הים על-יד נבול מצרים מסופר בכתובת אחת ע"ג מצבת-זכרון לרעמסס השני מלך מצרים, ושם הם מכונים בשם פוֹרְסֵתִי. הפלשתים נחשבו ליוצאי אי-כרתים ומוצאם לא היה מנוע בני-שם, אבל לאחר זמן התערבו בנויי כנען וקבלו לשונם ודתם. לחוף הים של אדמת פלשתים, שנמשך מיפו עד עזה והלאה עד נבול מצרים, לא היה ערך מסחרי גדול מפני שמחוסר היה נמל טבעי, אבל רצועת החוף היתה אחת ממסלות-המסחר, שבהן התהלכו שיירות מוליכות סחורות ממצרים לסוריא ומסוריא למצרים. על-ידי מצב נוח זה של הארץ ועל-ידי רוח-המלחמה של יושביה נתחזקה מלכות פלשתים בזמן קצר. בארץ פלשתים היו חמש ערי-גלילות: אשדוד, אשקלון, עזה, נת ועקרון. בראש כל עיר עמד נסיך או סֶרֶן מיוחד, אבל בין חמשת הסרנים קיימת היתה ברית-חמיד. הפלשתים היו עם בעל-מלחמה ומכיון שגם התדרותם המדינית היתה מוצקת גדלה סכנתם לישראל שהיו מחוסרים ברית-מדינה תדירה. והעם הזר שאף למשול בארץ כנען. בסכנה מצד הפלשתים הרנישו קודם כל שכניהם הקרובים אליהם – בני שבט דן, בס' שופטים אנו מוצאים כמה ספורים על-דבר מלחמותיו של שמשון הנבור² עם לוחצי עמו ומעשי-נבורותיו וסופו – שנשבה לבני הפלשתים והם נקרו את עיניו. מלחמת המועטים כנגד המרוכים נמרה בנירוש בניידן מנחלתם הראשונה שנפלה בחלקם בימי גבש הארץ, היא רצועת החוף סמוך ליפו, ובניידן החליטו לבקש להם נהלה בצפון הארץ, כשכנותם של הצידונים השלויים. הכתוב מספר שמתהלה שלחו אנשים מקרבם, לרגל את הארץ ולחקרה. המרגלים מצאו בתחתית הר הרמון, על-יד עינות הירדן, עמק נאה ובה יושבת העיר ליש, והעם אשר בקרבה, שוקט ובוטח כמשפט צידונים

¹ הפלשתים מכונים במקרא לפעמים כרתים (שיא ל', י"ד; יהו ביה, ס"ו; צפני ב', ה'). הפלשתים שעברו בצבא דוד המלך נקראו בשם כרתים ופלתיים. מתוך הרמזים שבמקרא על מוצא הפלשתים סאי כפתור (בראש' י', י"ד; עמוס ס', ו'; ירמ' ס"ז, ד') נראים הדברים שכפתור בא כאן במקום אי כרתים. – היונים, שכני הפלשתים מלפנים, קראו לארץ כנען פלשתיןא על שם יושבי רצועת הים בנב, ושם זה נתקבל אחר-כך בלשונות העמים במקום השם הבבלי-העברי כנען. בספורי המקרא מכונים הפלשתים כמה פעמים כתואר, ערלים, לא רק כנגוד לבני-ישראל אלא גם כנגוד לעממי כנען שהיו נוהגים אף הם לסול את הזכרים (עי' שופט' י"ד, ג'; ס"ו, י"ח; שיא י"ד, ו'; י"ה, כ"ו ול"ז; ליא, ד' ועוד).

² שמשון מלשון שמש. בשם פיוטי זה של נבור ישראל יש נוספים למצוא רמז לעבודת-השמש, ומוצאים זכר לדבר גם בכמה פרטים שבספורי-האגדה (מחלפות-ראשו שבהן סנר כחו הגדול ס"ו; הן לקרני-השמש וכיוצא בזה).

ורחוקים המה מצידונים (כלומר, יושבי העיר יוצאי צידון היו שנושבו כאן). כששמעו בני־דן את הדברים האלה הלכו צפונה הם ומשפתותיהם וכל אשר להם יובאו על ליש על עם שוקט ובוסח ויכו אותם לפי חרב ואת העיר שרפו באש... ויבנו את העיר וישבו בה ויקראו שם העיר דן. בני־דן בנו בעירם החדשה היכל ליהוה. ועיר זו היתה הצפונית שבכל אדמת ישראל. לאחר שנרשו הפלשתים את בני־דן הוסיפו ללכת הלאה, למבורה של הארץ. גם את עמק השרון כבשו ונעשו שכנים רעים לשבט אפרים, הגדול שבשבטי ישראל. הגנת נחלת אפרים חשובה היתה לרוב השבטים מפני שנחלה זו היתה בטבור הארץ והיוץ לזה נמצא כאן, בעיר שילה, היכל יהוה ובו ארון־הברית, הקדוש לכל האומה. צורך האחדות של כחות־האומה נעשה ברור לכל. כלפי ברית־הפלשתים ציף היה להעמיד ברית־ישראל.

להתאחדות המדינית של האומה קדמה התאחדות דתית, שנתרכזה מסביב למקדש שילה. יראש תנועה זו עמד חכהן עלי בשילה, שהיה גם שופט את שבט אפרים ורכי־פעלים בהכנות למלחמה עם הפלשתים. אחד הקרבנות הללו אירע בימי וקנתי המופלגה של עלי. צבא ישראל יצא לקראת פלשתים, שחנו באֶפֶק, בעמק השרון. וינגף ישראל לפני פלשתים ויכו במערכה בשדה כארבעת אלפים איש. אז נמרו וקני ישראל לקחת משילה את ארון־הברית ולשאת אותו לפני מערכות ישראל כדי לאמץ לב הצבא. כשהביאו את הארון למחנה ישראל, בלוי שני בני עלי, נבהלו הפלשתים סן יביא עליהם הארון כליה, וחנרו שארית כחם — וינגף ישראל... ותהי המכה גדולה מאד, ויפול מישראל שלשים אלף רנלי, וארון האלהים נלקח, ושני בני עלי מתו. לקחת הארון עשתה על העם רושם קשה ביותר: וירץ איש בניסין מהמערכה ויבוא שילה ביום ההוא ומדיו קרועים ואדמה על ראשו, ויבוא והגה עלי יושב על הכסא עלייד דרך מצפה כי היה לבו חרד על ארון האלהים... ויען המבשר ויאמר: גם ישראל לפני פלשתים וגם מנפה גדולה היתה בעם וגם שני בניך מתו חפני ופינחם וארון האלהים נלקח. ויהי בהוכירו את ארון האלהים ויפול מעל הכסא אחרנית בעד יד השער ותשבר מפרקתו וימת.

נצחון הפלשתים חזק את רוחם. הם הוסיפו ללכת לפני הארץ הלך וכבוש עד שבאו לעיר־הקודש שילה והחריבו את העיר ואת המקדש שהיה קיים מימי כבוש ארץ כנען בידי ישראל. כהני המקדש נסו לעיר נוב בנחלת בנימין. מאז חדלה שילה להיות מרכז דתי לעם ומבני־אפרים נישלה, בכורתם הקודמת לגבי שאר השבטים. ארון־הברית נמצא, בשביה בארץ פלשתים. שם הובא לעיר אשדוד והוצג בבית יראתם דנון. לא עברו ימים מועטים ויושבי אשדוד ראו

לתמהונם — לפי ספורי הכתוב — דברים משונים. פעם אחת בבוקר מצאו את דנון, נופל לפניו ארצה לפני ארון יהוה, והחזיון נשנה גם למחר. חוץ מזה פשטה באשדוד ובסביבה מנפת מחורים. בני אשדוד נזעקו: לא ישב ארון אלהי ישראל עמנו כי קשחה ידו עלינו ועל דנון אלהינו. העבירו את הארון לעיר נת — ותהי יד יהוה בעיר מהומה גדולה מאד ויך את אנשי העיר מקטן ועד גדול. שלחו אותו לעקרון — ויזעקו העקרונים לאמור: הסבו אלי את ארון אלהי ישראל להמיתני ואת עמי. נמנו ונמרו להשיב את הארון לישראל. נתנו את הארון על ענלה, אסרו בה שתי פרות עלות ושלחון, והפרות הלכו ישר לעיר בית-שמש על גבול אדמת ישראל, ומשם נשלח לקרית-יערים שבנחלת יהודה. כאן עמד הארון כמה שנים בבית אחד התושבים ובני-ישראל היו הולכים מכל הסביבה להשתחוות אליו. ספור זה חשוב לא בצד ההיסטורי שבו אלא בתאור האמונות והדעות של זמן חברו.

רע היה מצבם של ישראל. חלק גדול של כנען האמצעית והדרומית כבוש היה בידי פלשתים¹. בנבע-בנימין ישב נציב פלשתים ובכמה ירים חנה מצב שלהם, ולבני ישראל אסור היה להחזיק הרב וחנית. עול-נכר זה עורר בעם תסיסה לאומית-דתית חזקה. להקות נביאים נלהבים התחילו מתנבאות וקראות לעם לצאת למלחמה על לוחציו. בראש הנביאים הללו עמד שמואל בן-אלקנה מעיר רמה שעל גבול בנימין ואפרים.

שמואל נתחנך בשילה. בהיכל יהוה, בשנות כהונתו של עלי. שמואל היה מילדותו, שאול ליהוה כדברי הכתוב, וכנראה בקי היה במסורות הדתיות של הכהנים. שנים רעות עברו על שמואל בעיר-הקודש: מסלת ישראל באסף, לקחת הארון, מות עלי הכהן וחורבן שילה. עם חורבן המקדש פסקה עבודת-הכהונה של שמואל והתחילה פעולתו הרבה של הוראה ונבואה. הולך היה מעיר לעיר ומסיף לדבר יהוה ומעורר בעם אהבה לארצם ולמולדתם. בהתלהבות יתרה הוכיח לבני-ישראל, שטובתם דורשת כי יתאחדו מסביב לעבודה הלאומית הצרופה של יהוה, כי האחדות הרוחנית סופה שתביא גם לידי חירות מדינית. דברי משה שנשתכחו שבו לתחיה בפי שמואל. והעם הקשיב בכוונה לדברי הנביא ושמע בקולו. שמואל נעשה לשופט בשכטי בנימין ואפרים. במקום שילה שנחרבה קבע מרכז דתי לפי שעה במצפה שבנחלת בנימין. כאן היה העם נאסף לשמוע דברי-התעוררות של הנביא בדבר תשועת ישראל. אבל בכדי שדברי-הנבואה יביאו לידי פעולות ממשיות צריך היה שיקום בצד המנהיג הרוחני מנהיג צבאי אמיץ-לב ויצא בראש העם להלחם בלוחצי ארצו.

¹ חוץ מנחלת אפרים ובנימין כבשו הפלשתים גם קצת מקומות מנחלת יהודה הפסוקים לרצועת הים, כמו שנראה בדבר מסלחמות שאול ודוד לאחר זמן.

§ 9. בחירת שאול למלך.

הניעה השעה שבני ישראל הרנישו בה צורך התאחדות מדינית ומלך שרצבא בראשה. מסביב להם ראו את העממים הקטנים — צידונים, פלשתים, עמונים, מואבים, ולכל אחד מושל ושרצבא שלו, וישראל, העם המרכזי שבארץ כנען, אין לו שום הסדרות מדינית. רבים הבינו, שדוקא חוסר ההסדרות הוא המתיש נוחו של ישראל. במות העם נתבררה המחשבה, שצריך לשים קץ למשטר הרופף של משפחות ובתי-אב ולבחור מלך שימשול בעם ויצא לפניו במלחמותיו עם הגויים. הקשר האמיץ שבין המלוכה והצבא נלוי היה לעין. הכתוב מספר, שזקני ישראל נתקבצו אל שמואל הרמתה ואמרו לו: שימה לנו מלך לשפוטנו ככל הגויים... ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו. להרצאת עובדה זו נוספה תוספת מאוחרת, כי הדבר רע היה בעיני שמואל מפני שראה במלוכה דחיקת רגלי השכינה, שהרי רק יהוה לבדו מלך בישראל, ונשא נאום נלהב ובו תאר לעם בחוש שהמלך יכבוש אותם לעבדים, וזוהי אחת ממיטב הוכחות-הנביאים כנגד משטר העריצות של המלוכה, אבל לא יתכן שבפי שמואל נאמרה, כי תעודתו של שמואל בדורו היתה דוקא קביעת מלוכה בישראל, וזוהי תוכחה המיוחסת לשמואל, ובאמת נכתבה לאחר זמן בתקופת התנודות הנביאיים למלוכה שנתנונה בישראל או ביהודה. שמואל בדורו ודאי קבל בשמחה דרישת זקני ישראל, כי בעצמו הרגיש יותר מאחרים בצורך ההתאחדות המדינית של השבטים המפורדים. והכתוב נופו מעיד עליו שסוף סוף סייע לקביעת המלוכה. כל פעולתו מכוונת היתה להדיש בחירת מלך שיקיים תקות העם, אלא שהוא קוה בלבו, שהמלך הנבחר יפעול ברוח שלטון-הדת ורק לאחר זמן ראה שתוחלתו זו נכזבה.

לא עברו ימים מועטים והמלך המבוקש נמצא, והוא איש מבנימין, מעיר נבעה, שאול בן קיש, נכור חיל, משכמו ומעלה נבנה מכל העם, אמיץ-לב ובעל מזג נלהב. על שאול בן האכר עשו רושם עז דברי הרואים המתנבאים למלחמת-מצוה. פעם אחת פגע בנבעה, חבל נביאים יורדים מהבמה ולפניהם נבל ותוף וכנור והמה מתנבאים... ותצלח עליו רוח אלהים ויתנבא בתוכם. שאול נהפך לאיש אחר. עובד-האדמה השלו נהפך כהשפעת הנביאים לחובב נלהב של עמו וארצו השואף לפרוק מעליהם עול זרים. בחברת הנביאים מצא, כנראה, שמואל את שאול. מוינת אומץ-לב והתלהבות ברוח שאול משכה לב הנביא והוכיחה לו, כי הוא הראוי להיות מלך בישראל. ושמואל דבר על לב העם, לבחור בשאול למלך.

אבל עוד קודם שנבחר שאול למלך היתה לו הזדמנות להצטיין ולהתפרסם כנכור מלחמה. בני-עמון הציקו לישראל בעבר הירדן מזרחה. ונחש מלכם עלה על יביש-גלעד ונתן עליה מצור. אנשי יביש נואשו מעזרה ומוכנים היו להכנע בתנאי שבני-עמון יכרתו עמהם ברית. אבל בני-עמון דחו את הצעתם ודרשו הכנעה מוחלטת. הכתוב מספר, שמלך עמון התקלם באנשי העיר ואמר אליהם: בואת אכרות לכם [ברית] בנקור לכם כל עין ימין ושמתיה חרפה על כל ישראל. בני-גלעד התמרמו על עלבון זה ושלחו מלאכים אל אחיהם בעבר-הירדן מערבה שיושיעו אותם מיד אויב. ויבואו המלאכים נבעת שאול וידברו הדברים באוני העם, וישאו כל העם את קולם ויבכו. והנה שאול בא אחרי הבקר מן השדה. ויאמר שאול: מה לעם כי יבכו? ויספרו לו את דברי אנשי יביש. ותצלה רוח אלהים על שאול בשמעו את הדברים האלה, ויחר אפו מאד. ויקח צמד בקר וינתהו וישלח בכל גבול ישראל ביד המלאכים לאמר: אשר איננו יוצא אחרי שאול ואחר שמואל כה יעשה לבקרו! — ויפול סחד יהוה על העם ויצאו כאיש אחד. בחיל רב עבר שאול את הירדן, התנפל על בני-עמון לפתע פתאום, הכה בהם מכה רבה והציל את העיר הנצורה. בתרועת נצחון שב שאול בראש חילו לנלגל. בעבר הירדן מערבה. לעיר זו. שבה הוקמה בשעתה מצבת זכרון לכניסת בני-ישראל אל ארץ כנען. הזעיק שמואל את העם להמליך את המלך הראשון בישראל. שאול הוכרז למלך על ישראל והעם הריע. יהי המלך. הדבר היה בקירוב באמצע המאה היא לפני סה"נ. בדברי ימי ישראל מתחילה משעה זו ואילך, תקופת המלוכה.

1 לסאורע זה (שיא ייא. י"ד ומ"ו) מתחתם גם הספור המקביל בסי' שמואל א' י"א. כדאי להשוות מקרא זה (ויקח שמואל את פך השמן ויצק על ראשו וישקוה ויאמר: הלוא כי משחך יהוה על נחלתו לננדי) למקומות אחרים במכתבי אפרנת. אחד ממוסלי כנען במאה הי"ד כותב: «פנחביריה המליך את אביאבי ויצק שמן על ראשו». מלכי כנען היו לפעמים שילחים מלאכים למצרים להביא משם שמן לתכלית זו. כנראה היתה המשיחה מנהג כנעני קרום. ספל קדיש המלוכה. ובני ישראל קבלוהו אף הם.

פרק שלישי.

יסוד ושורש התרבות הישראלית.

§ 10. היסוד הבבלי והכנעני.

אומה שעברה במשך מאות שנים דרך כל ארצות-התרבות של קדמת-אסיה ונילתה את עצמיותה ע"י התבדלותה מתוך הערב-רב של העממים השמיים ושאפתה לכונן מדינה לעצמה – אומה זו בעל כרחיה ננוה בדרכה ננוי תרבות-המית ורוחנית. רק כשיש עמה ננוי-תרבות יכולה אומה כזו לשאוף לבנין בית-חיים כחגיבה צבורית מיוחדת. להפוך את קנין-הכלל לקנינה האישי ולסגל להשקפותיה ולתנאי חייה מה שקלפה קודם לכן מן האויר של הסביבה. מה הם, איפוא, יסודי-התרבות הראשונים של ישראל בתקופה שלפני המלוכה? חשובה על שאלה זו יכולה לתת לנו אותה הסביבה שבה חי העם בתקופה הקודמת לדברי-הימים, בשחר טל ילדותו. מאות שנות חיי-גידה או חיי-שוב בשמח שבין בבל ומצרים ודאי הפגיעו בשבטי ישראל כמה מיסודותיהן של שתי התרבויות, הבבלית והמצרית. פרי כל ההשפעות התרבותיות הללו יכול היה להתנלות רק לאחרי התיחדות ישראל בארץ כנען, כשעמד העם על הקרקע וניתנה לו האפשרות לעבד על-פי רוחו את יסודי התרבות שקבל מסביבתו. וכאן יש לציין קודם כל את העובדה, כי בכל קורבתה של כנען למצרים ושלטונה הממושך של מצרים בכנען הכתה התרבות הבבלית בארץ שרשים עמוקים משרשי התרבות המצרית, והראיה, שאפילו בעצם ימי שלטון מצרים היו מושלי כנען כותבים אנרותיהם למלכי מצרים בכתב ולשון של בבל ולא של מצרים¹. וכן גם אלהי כנען דומים יותר לאלהי בבל מאשר לאלהי מצרים. מן היסודות הבבליים נהוהה השכבה התחתונה, הקדמונית של תרבות כנען. עליה גדלה השכבה השנייה – הכנענית המהורה, שנבראה בהשפעת הסגולות הטבעיות והכלכליות של הארץ ושל הפולחנים המקומיים. מאחר שישראל

¹ חוץ מלוחות-החומר מן המאה הפני הנזכרים למעלה (סעיף א') שנמצאו בתרבות תל-אמרנה במצרים, נמצאו לאחר זמן, בשנת 1903, שוב לוחות כאלו בכתיב-בבל בארץ כנען עצמה – בתענך שבמסע זרעאל, על-ידי לוחות אלו נכתבו אנרות מושלי כנען זה לזה.

נשתקע בין תושבי כנען הושפע אף הוא מן מנהגי המקום. ולבסוף התחילה צומחת על-גבי שתי שכבות התרבות — הבבלית והכנענית — שכבה ישראלית מהורה, שראשיתה מצער היתה אבל בקרבה היו ממונים יסודי-יצירה העתידים להתפתח. מתערובת יסודי כל שלש השכבות הללו נהיתה תרבותו של עם ישראל בתקופה שקדמה למלוכה.

בשעה שנושבו בני-ישראל בארץ-כנען ישיבת-קבע כבר היו מסותחים בארץ גם חיי-כפר וגם חיי-עיר: עבודת-הקרקע, המלאכה והמסחר הגיעו למדרגה גבוהה. רק בקצה נגב-כנען ובעבר-הירדן התחרו בישוב הקרקעי והמסחרי חיי-הנדודה של רועי צאן ושוכני אהלים. על המדרגה הגבוהה של התרבות העירונית בארץ כנען בימים ההם מעידות החפירות שנעשו בסבור הארץ, בין חורבות הערים תענך, מנרו, נור, לכיש, יריחו ושומרון. נחשפו חומות בצורות ונשנבות מסביב לערים, בתי-אבן גבוהים והיכלים נאים, כלים מכלים שונים, כמה וכמה צלמים ופסלים של אלהות וגם כתובות שונות (בכתב היתדות הבבלי) — עקבות התרבות של האלף השני לפני סה"נ. נראה שבני ישראל לא הסתגלו מיד לישיבת-כרכים. רק קמעא קמעא פרשו מחיי-נדודים ועדיין לא יכלו להתחרות את הצידונים במסחר ובמלאכת הבנין. רובם בני-כפר היו — עובדי-אדמה, כורמים, נננים, שתבואתם היתה מובאת בשפע אל הערים ומוצאת במקצת למצרים ושאר ארצות. לאחר שבני ישראל רכשו את ארץ כנען בהרבם ובקשתם הוסיפו לכבוש את הארץ במשך מאות בשנים ביגיע כפייהם והניחו את המסד לחיי הכלכלה בארץ. נדעון החובט חטים בנוון ושאל המבקש את האתונות ביום שלפני המשחו למלך — אלה הם טפוסי בני המשפחות הכבודות בישראל בערי השדה. ויש לך עיר בישראל שאינה אלא כפר גדול (עפרה של נדעון, נבעת שאול).

במדות נשתמר עוד הרבה מן המשמר הקדום, משמר בתי אבות, עדיין נוהגת היתה נאולת הדם, נקמת עין תחת עין נחשבה לצדקה. המקרא מספר מעשה נורא בנקמת נאולת-הדם, שנעשתה בימי השופטים בעיר שלמה בישראל. בנבעת בנימין ננולה אשתו של בן-אפרים אחד שסר ללון בבית אחד התושבים ונאנסה עד למות על-ידי אחדים מתושבי העיר. הבעל מצא את נופתה בפתח בית מלוננו, הוליך אותה לעיר מולדתו וקרא את בני שבטו לנקמה. אז נתאספו בני אפרים ובני שאר שבטים למלחמה על נבעה וסביבותיה, ויכום לפי הרב מעיר מתום עד בהמה עד כל הנמצא, גם כל הערים הנמצאות שלחו באש, ואיש ישראל נשבע במצפה לאמר: איש ממנו לא יתן בתו לבנימין לאשה — וינחמו בני ישראל אל בנימין אחיו ויאמרו: נרע היום שבט אחד מישראל, מה

נעשה להם לנותרים לנשים ואנחנו נשבענו ביהוה לבלתי תח להם מבנותינו לנשים? — ויאמרו הנה חג יהוה בשלו מימים ימימה — ויצוו את בני בנימין לאמר: לכו וארבתם בכרמים וראיתם והנה אם יצאו בנות שלו להול במחולות ויצאתם מן הכרמים והטפתם לכם איש אשתו מבנות שלו והלכתם ארץ בנימין — ויעשו כן בני בנימין וישאו נשים למספרם מן המחוללות אשר נזלו וילכו וישונו אל נחלתם (שופטים י"ט—כ"א). ספורים אלה וכיוצא בהם פותחים או מסיימים במימרא זו: בימים ההם אין מלך בישראל, איש הישר בעיניו יעשה. בדברים שבין אדם לחברו היו הנים בימים ההם לפי מנהגי המקום. אבל גם משפט שבכתב קיים היה מימים קדמונים. עיקר תכנו נשומר ב.ספר הברית (שמות כ"ד, ז'). בספר זה המתהיל: ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם (שם כ"א, א') נקבצו עיקרי הדינים בהלכות אישות, עבודה, קנין ומקח וממכר, דיני עונשין וקצת מפרטי עבודת אלהים, הקיצור הנמרץ והפשטות שבנוסח החוקים מעידים על קדמותם היתרה ומציינים דרכי החיים בומן שהיו החוקים הללו נוהגים. הדמיון הרב שבין כמה דינים ב.ספר הברית וכמה סעיפים בחוקי חמורפי הבבלי מנלה את סוד התהוותו של המשפט העברי. זוהי זמורה אחת של המשפט הבבלי ששלש מימי חמורפי ואילך בקדמת אסיא, ובכלל זה גם בכנען. ראשי ישראל גדלו זמורה זו על פי דרכם, ויתכן כי קצת מעיקרי משפט זה כבר היו נוהגים בישראל עוד בחיי גודויו בנגב בסביבות קדש ברנע (רבים ממשפטי י.ספר הברית עוסקים בחיי רועים) ואחר כך נתקדשו בקדושתה של תורת משה. אבל בכללותו לא היה מקום למשפט זה אלא לאחר כבוש הארץ. ההשוואה הניתנת למטה בין המשפט הבבלי והמשפט העברי (ממשפט זה אנו לוקחים את הדינים בנוסחתם הקדומה, בלי ההוספות המאוחרות) תברר את הצדדים השונים ואת ההבדלים שביניהם ותאיר אור על חיי העם והכרתו המשפטית בתקופה שאנו עומדים בה:

ספר הברית.

חוקי חמורפי.

1. וכי ינצו אנשים ונגסו אשה	1. איש כי יכה אשה (הרה)
הרה ויצאו ילדיה ולא יהיה אסון —	ויצאו ילדיה—עשרה שקלים כסף ישקול
ענוש יענוש, כאשר ישית עליו בעל	תחת ילדיה, ואם מתה האשה הזאת —
האשה (שמות כ"א, כ"ב).	מות תומת בתו (בת'המכה). וכי יכה
	אָמָה והפיל ילדיה — שני שקלים כסף
	ישקול. ואם מתה האמה הזאת—שלישית
	מנה כסף ישקול (§§ 209—214).

2. ואם אסון יהיה — ונתתה נפש תחת נפש. עין תחת עין, שן תחת שן, יד תחת יד, רגל תחת רגל, כויה תחת כויה. פצע תחת פצע, חבורה תחת חבורה. וכי יכה איש את-עין עבדו או את-עין אמתו ושחתה — לחפשי ישלחנה תחת עינו; ואם שן עבדו או שן אמתו יפיל — לחפשי ישלחני יהיה שנו (שמות כ"א. כ"ג—כ"ז).
3. ומכה אביו ואמו מות יומת (שמות כ"א. ט"ו).
4. וכי ינח שור את-איש או את-אשה ומת — סקול יסקל השור ולא יאכל את-בשרו ובעל השור נקי; ואם שור ננח הוא מתמול שלשום. והועד בבעליו ולא ישמרנו. והמית איש או אשה — השור יסקל ונמ בעליו יומת. אם כפר יושת עליו — ונתן פדיון נפשו ככל אשר-יושת עליו: אם-עבד ינח השור או אמה — כסף שלשים שקלים יתן לאדוניו והשור יסקל (שמות כ"א. כ"ח—ל"ב).
5. כי יתן איש אל-רעהו חמור או שור או-שה וכל בהמה לשמור ומת או נשבר או נשבה, אין רואה — שבועת יהיה תהיה בין שניהם אם לא שלח ידו במלאכת רעהו, ולקח בעליו ולא ישלם. ואם ננב יננב מעמו ישלם לבעליו. אם-טרף יטרף יבאהו עד, הטרפה לא ישלם (שמות כ"ב. ט"ו—י"ב).
6. כי יתן איש אל-רעהו כסף או כלים לשמר וננב מבית האיש — אם ימצא הננב ישלם שנים; אם לא
2. איש כי ישחית את-עין-רעהו — עינו תשחת. אם עין עבד איש ישחית או אבר (עצם) עבד איש ישבור — חצי מהירו ישלם. כי יפיל איש את-שן רעהו (איש כערכו) שנו יפילו. אם שן בן-מסכן יפיל — שלישיית מנה כסף ישקול (§§ 196—201).
8. בן כי יכה את-אביו — יקצצו את ידיו (§ 195).
4. כי ינח שור את-איש בלכ ו בשוק והמיתו — אין בדין הוה מענה. כי יהיה לאיש שור ננח והועד בבעליו מומו כי ננח הוא, והוא לא נדע את קרניו ואת-השור לא-שמר, וינח השור הוה איש והמיתו — מחצית מנה כסף יתן; אם-עבד איש (ימית) — שלישיית מנה כסף יתן (§§ 250—252).
5. איש כ"י-שכור רועה לרעות בקר וצאן ואבד (הרועה) את-הבקר או את-השה אשר נתנו לו (לשמור) — שור תחת שור ושה תחת שה ישלם לבעליו. אם אסון מאלהים יהיה ברפת או אם ארי יטרוף — הרועה יזכה (יטהר) את נפשו לפני האלהים והאסון אשר ברפת בעל הרפת ישא (§§ 261—266).
6. כי יתן איש דבר מאומה אשר לו לסקדון ואבד הדבר במקום אשר הפקד שם עם כלי (קנין) בעל

ימצא הנגב — ונקרב בעל-הבית אל- הבית, כי התרו או פרצו בבית, — בעל האלהים, אם לא שלח ידו במלאכת הבית, אשר פשע בו (כשמירתו)... ישלם רעהו (שמות כ"ב, י"ד).

ולבעל הפקדון ישיב. בעל הבית את- אברתו יבקש ומיד הנגב יקח (S 125).

השוואות אלו מראות לנו, כיצד נסתעפו מן הגזע המשותף של המשפט המזרחי הקדום סדרי-משפט דומים זה לזה בכלל ובישראל. אבל יש בין שניהם גם כמה חלופים, לפי דרכי-החיים השונים וההכרה המשפטית הנבדלת. בחוקי בבל מרובה ההבדל בין עבד ובן חורין יותר מאשר בחוקי ישראל, שהקילו בכלל בעבדות ותקנו להוציא את העבד העברי לחפשי אחרי שש שנים (שמות כ"א, ב'—י"א). הטעמים המוסריים הנמצאים לפעמים בחוקי ישראל נוספו, כנראה, בזמן מאוחר.

אם נניח, שספר הברית כבר היה קיים בימי השופטים בצורת תורה שבכתב, יתכן כי גם עשרת הדברות הכרוכות בו על-פי המסורת (שמות כ', ב'—י"ז) אף הן היו שמורות בידי הנהגים וחרותות על לוחות אבן. בכלל, אין זה מן הנמנע, כי עיקרי מוסר ומשפט, כמו, לא תרצחי או, לא תגנובי, שיצאה עליהם הסכמת האלהות, נכתבו למשמרת ושמשו כעין פתיחה לדיני ממונות ונפשות. בספר המתים המצרי, שנתחבר במאה ה-12 לפני ספתינ לערך, אנו מוצאים צד דמיון לעשרת הדברות שבתורה. מה שעשרת הדברות מביעות בצורת עשה או לא תעשה הורצה, בספר המתים בצורת תשובתו של המת לאל אוזירים בבית דין של מעלה.

עשרת הדברות

לא תרצח.

לא תגאף.

לא תגנב.

לא תענה ברעך עד שקר.

לא תחמד בית רעך.

לא תחמד אשת רעך ונוי.

ספר המתים

לא רצחתי.

לא פתיתי לרציחה.

לא זניתי.

לא נאפתי במקדש אל.

לא גנבתי.

לא דברתי שקר.

החפירות החדשות הוכיחו, כי מעשה הכתב ידוע היה בכנען עוד במאה ה-12, ולפי זה בנדר האפשרות הוא, שעשרת הדברות וספר-המשפטים היו קיימים בתקופת השופטים בכתב. כשנכנסו בני ישראל לכנען אפשר שהיו רושמים

את חוקיהם על נבי לוחות־חומר כלוחות שנמצאו בתל־אמרנה ובתענך. יחכן, שכתב־היתדות היה חכמת־סתרים של כהני ישראל, ואולי זוהי כונת הכתוב; והלוחות מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים הוא. חרות על הלוחות (שמות ל"ב, ט"ז); מכתב אלהים — בנגוד ל.חרט אנושי (ע"י למטה § 50).

§ 11. דת־ישראל הקדומה; יהוה ובעל.

מה היתה השקפת־העולם הדתית של קדמונינו לפני מלך מלך בישראל? וכמה היה בה משום יחוד־האלהות? אין ספק שכבר עברה על ישראל תקופת רבוי־האלהות מטפוס הרבוי הבבלי המורכב. אבל בין שתי הקצוות הללו — רבוי־האלהות הטבעי ויחוד־האל המוחלט — יש עוד מדרגת בינים: אחדות האלהות או היגיונות־איזמוס. כלומר האמונה באל מיוחד לעם, שר של אומה החותך גורלה, שהערצתו דרה בכפיפה אחת עם עבודת אלהי המקום, סמלי כחות הטבע. בתקופת השופטים נמצאה הכרתם הדתית של בני־ישראל בטעמה בינים זה, ועוד ימים רבים התרוצצו בה מושגים אלו עם מושג יחוד־אל הצרוף, במצב הנודדים, כשהעם אינו משועבד לקרקע או נר על אדמת נכר. מסתפק הוא במושגי־אלהות סתמיים וכלליים. וגם לבני ישראל במצב זה היה מושג משותף לכל העמים השמיים בדבר מצוי עליון, השולט בטבע ובבני אדם ונודע בשם הכללי אלי או אלהים, שפירושו כוח ועוז. שם־אלהות זה נשתמר בכניויו של העם עצמו: ישראל, ובשמות־עצם פרטיים (אלי־עזר, אלי־יהו ועוד). מתוך הזדוונותם לתרבות הבבלית קבלו שבטי ישראל את המושגים המצויים בקדמת־אסיה בדבר תוהו ובוהו שמבראשית, בריאת העולם והאדם, הסבול, שנכנסו אחר כך בשנוי צורה לספורי בראשית שבתורה. אבל הנודדים הללו לא יכלו לקבל מדת בבל את רבוי־האלהות המורכב, שהיה כרוך בחיי כרכים או במשטר הממלכה. בבבל היתה לכל כרך וכרך אלהות שלו ומקדש מיוחד בשבילה. והמלך או השליט של העיר לא היה אלא נציג האלהות (אזר כשדים — עיר סין אלהי הלבנה, אלסר — עיר האל שמש, ארך — מקום מקדשה של עשתורת הבבלית, עישתר, וכיוצא בזה). חיי ישראל לפני כניסתם לכנען, באין עוד מדינה לישראל, יצרו מושגים דתיים פשוטים תלושים מן הקרקע, מין אחדות־אל טבעית שאינה מחוברת למקום או לעם מסויים. רק

1 כמאה הפיו היתה ההכרה אף מצויה בשמות סלכי כנען. במכתבי תל אמרנה למשל.

זכור אֶלְמֶלֶךְ או מלכאל מלך צור.

2 ע"י למטה §§ 50-51.

סמוך לכבוש הארץ, כשנתאחדו שבטי ישראל לעם אחד, התחיל מתהווה אצלם מושג אל מיוחד שלהם, שתהלת משכנו היה הר סיני. אל זה, ששמו המיוחד יהוה, הוא מעתה אלהי ישראל. מנינו ומנהיגנו, סמל אחדותנו, זוהי הכונה ההיסטורית העמוקה שבדברי הכתוב: "אני יהוה, וארא אל אברהם ואל יצחק ואל יעקב באל שדי" (שמות כלליים לאלהות, שפרושם כוח ועוז) ושמי יהוה לא נודעתי להם" (שמות י"ב). יחוד אלהי ישראל התחיל בימי משה, ובשם יהוה נתקדשו האמונות והמנהגים של העם. ולאחר שנעשה לאלהי העם חדל להיות אלהי סיני מחובר למקומו. בשירת דבורה נאמר עליו: "יהוה בצאתך משעיר, יהוה בצעריך משרה אדום" — אלהים יוצא וצועד ואינו משועבד למקום אחד. וכן מצינו בברכת משה: "יהוה מסיני בא וזרח משעיר למו, הופיע מהר פארן ואתה ממריבת קדשי" — יהוה מלווה את ישראל בדרכו במדבר. ועם כבוש הארץ והתאחוות העם אף יהוה קובע משכנו בארץ זו. הוא שר צבאות ישראל, כל מלחמות ישראל, מלחמות יהוה הן. היא המרחק על פני ארון הברית הנשא לפני מחנה ישראל, ולבסוף הוא מוצא לו משכן לפי שעה בשילה. בכלל מקבילים נלנולי יהוה לנלנולי המאורעות של עם ישראל. העם ברא את אלהיו בצלמו הוא. אלהי ההיסטוריה הוא, החותך גורל עמו ונוצר על ידו.

המעשה הרב של עמידת עם ישראל הנודד על הקרקע הכנעני והתקרבותו לשאר העממים היושבים בארץ זו ודאי גרר אחריו שנויים חשובים במושגיו הדתיים ובפולחנו של ישראל. הפולחנות של תושבי כנען נכנסים לנבולי דת ישראל. כשנכנסו ישראל לארץ ונושבו בין הכנענים מצאו שם כמה מיני יראות ועבודות אלים, הכרוכות בטבע המקום או במסורות העממים. בעל, אלהי כנען, היה נערץ ככוח המפרה ומגין על עבודות השדה, הגן והכרם וגם כאדוני הארץ או העיר. במקומות שונים היו בעלים משלהם, בני כנויים מיוחדים: בעל-ברית בשכם, בעל-זבוב בעקרון. השם בעל כלול בשמות כמה מקומות (בעל-מעון, בעל-גד, בעל-חרמון) וכן גם בשמות אנשים מסורסמים (ירובעל, אישבעל). וגם בת זוג היתה לבעל: בעלה או בעלית, ועל פי

¹ ער היום לא הצליחו עריין למצוא פירוש מספיק לשם יהוה. הפירוש הניתן בתורה: "אדוה אשר אדוה" (שמות נ"י, י"ד) אף הוא צריך עיון. השערתו של פרידריך גליצש, כי השם יהוה הוא השם יא שהיה נהוג בבבל, לא נתאמתה על ידי הבקורת הפרטית. יאו הארמי (בשם המלך יאובדי המסביל לשם אלכדי וכדומה) שייך לתקופה מאוחרת, כשכבר היה שם יהוה אלהי ישראל ידוע בארצות המזרח ואפשר שסמקור ישראל הוא. ועיי' למטה § 48.

דוב נקראה בשם עֶשְׂתֶּר, האלהות הנבלית הממונה על הלידה, שבכנען נשתנה שמה לעשתורת או אֶשְׂרָה. עבודת הבעל ובתזונו היתה ניהגת תחת כפת השמים, על נבי נבעה או בהורשה, ושם היה עומד מזבח לזבחים ולקטורת. במקומות העבודה לבעל היו מציבים מצבת-אבן בצורת עמוד המחודד למעלה, ולכבוד עשתורת היו מציבים עמוד מעוגל למעלה או גזע של עץ (אשרה). היו קיימים עוד תרפים קטנים בצורת עשתורת, ששמשו מעין קמיעות וקסמים ונשתמרו עד היום בחורבות ערי-כנען הקדומות (נור, תענך). רוב התרפים הללו הן צורות נבליות או מצריות של האלילות עֶשְׂתֶּר וְחַתְוֶר. והן זמורת זה בפולחן הכנעני.

בני ישראל שנושבו בכנען ננררו בעל כרחם אחרי השפעת פולחנות זרים אלו. עבודת האדמה חדשה היתה להם ומוכרחים היו ללמוד מלאכה זו וכל דרכי החיים מאת תושבי הארץ. שנתקרבו אליהם ואפילו נתחתנו בהם, זממילא באו במגע גם עם הפולחנות המקומיים. בן-ישראל שאכל עם כנעני על שולחן אחד, או נשא ונתן עמו במקדש ומסכר או התחתן באחד מבני משפחתו — כל פעם היה עליו להשתתף במנהג דתי ממנהגי המקום ולתת כבוד לאלהות השלטת במקום ההוא. כשבא לחרוש את שדהו, לזרוע את חבואתו או לטעת את כרמו חייב היה לקיים את מנהגי המקום לכבוד אלהי העבודות הללו. ובקציר לא יכול להוציא את עצמו מכלל החוגגים חג הלולים לכבוד בעל הנותן את היבול. השמחות של מצוה היו כרוכות בעיקרן בתקופות השנה וערכן בחיי האזכר הכנעני. מכאן מקור שלש הרגלים בישראל, שמתחלה לא היו אלא חגי שדה וכפר ורק במרוצת הזמן נוסף להם ערך לאומי ודתי: חג האביב, חג הקציר, חג האסיף — חגי בכור השבלים, קציר התבואה ובקציר הענבים, שנהפכו לאחר זמן לחג הפסח, חג השבועות וחג הסוכות.¹

הדתקרבות לעממי כנען נרמה איפוא להרכבת המושגים הדתיים בישראל. בעל ואשרה לא דחקו רגלי יהוה אלא תפסו מקום בצדו ואולי מתחת לו. ותפקידי האלהות נחלקו: יהוה היה נעבד כאל הלאומי והבעלים — כאדוני הארץ. וכבר ראינו שבמשפחת ירובעל-נדעון היו עובדים גם לבעל וגם לאשרה, ואביו הקים מזבחות לשניהם. ועצם השם ירובעל מוכיח כי היו עובדים לבעל. ובכל זאת, כשהתכונן ירובעל למלחמה, הוא בונה מזבח ליהוה בשם יהוה שלום, ואתרי שנצח את המדינים הוא עושה אפוד-מסכה בשם יהוה מכלי הזהב ששלל מאת אויביו. ספורי המקרא, שנערכו בוסן מאוחר ומסתכלים דיו על העבר

¹ עיי' ספר הכרית, שמות כיג י"ד-ט"ו; שם ליה, י"ח-כ"ב, ועיי' למטה 46, 48.

מתוך שסופרתם של הנביאים מיחדי האל, רואים בננודי-פולחן אלה כמין חטא ותשובה, אבל באמת היו כל הפולחנות הללו דרים בכפיסה אחת ומשלימים זה את זה כמוינה דתית תמימה. בחיי יום יום אי אפשר היה בלי אלהי הכלכלה והבית, אבל לסדרנת האל הלאומי לא הניעו. השקפת-העולם הישראלית אחוזה היתה ביהוה. חותך גורלו של העם ודברו במלחמותיו עם בני נכר. בעקב ההתעוררות הלאומית, בשעת סכנת מלחמה או נצחון, היה תמיד מתנכר פולחן יהוה, האל הלאומי הרב להושיע. נצחוננו של ישראל על מואב או עמון, למשל, הוא הוא נצחוננו של יהוה על כמוש אל הנכר. ובמחלוקת עיד נבול הארצות זכאי היה יפתח הנלעדי לומר למלך עמון ברוח הזמן ההוא: הלא את אשר יורישך כמוש אלהיך אותו תירש; ואת כל אשר הוריש יהוה אלהינו מפנינו אותו ירשי (שופטים י"א, כ"ד).

הנדול שבמקדשי יהוה נמצא בימי השופטים בטבורה של ארץ כנען — בעיר שילה שבאפרים. וסמוך לשם נמצא, כנראה, עוד מקדש, קמון ממקדש שילה, כבית-אל¹. כנראה מספורי המקרא עיד מלחמת שלשתים עמד במקדש שילה ארון-קודש שבו אולי שמורים היו. ספר הברית ולוחות עשרת הדברות. במקדש עכדו כהנים משבט לוי, שגם משה מתיישב עליו על-פי הכתוב. כהני שילה היו, כנראה, נאמנים ליהוה; מכאן יצא שמואל הנביא, מבשר התחיה הרוחנית שהחזיר ליושנה עפרת האחדות הלאומית, משאת נפשו של משה בשעתו. אבל בימי הפירוד שבתקופת השופטים לא היה מקדש שילה יכול לשמש מרכז דתי לכל האומה. בנחלות השבטים השונים היו קיימים, בתי-אלהים מקומיים, ובהם היתה עבודת אלהים בודאי דומה לעבודת הבעל. עיקר נדול בדת ישראל הקדומה היתה, דרישת יהוה על-ידי הכהן, השאלה בדבר העתיד, אם מעשה פלוני יצליח או לא. הכהן היה הפותר. ויש שהלוי היה המתווך בין העם ויהוה. הלויים היו עורכים במקומות שונים בתי-אלהים משלהם, ושם היו נמצאים, אפודי, שבשמו השיב הכהן על השאלות, ותרפים. אל האפוד שעשה גרעון נהרו, כל ישראל. ומעשה, פסל מיכה (שופטים י"ז—י"ח) יוכיח כמה גדול היה בימים ההם ערך האפוד. מרגלים שנשלחו מבני דן לחקור את הארץ ולמצוא נחלה חדשה לשבט (8 §) סרו בדרכם בהר אפרים ללון בבית אדם אחד ושמו מיכיהו או מיכה (הסיום יהו מעיד על האמונה ביהוה); מיכה זה היה לו בית אלהים משלו ושם נמצאו: פסל-מסכה של כסף, אפוד, תרפים

¹ שופטים כ', כ"ז ושם ב', א' נוסח תרגום השבעים הוא כנכון: ויעל סלאך יהוה מן הנגל אל בית אלי, תחת הבוכים שבנוסח המסורת שאינו אלא פסל על שם המעשה המסופר שם לפסח בפרק, פסוק ה'.

זשאר מכשירי פולחן. כהן הבית היה נער לוי והוא השיב לדורשים על שאלותיהם בשם יהוה: ויאמרו לו: שאל נא באלהים ונדעה התצליח דרכנו אשר אנחנו הולכים עליה. ויאמר להם הכהן: לכו לשלום, נוכח יהוה דרככם אשר תלכו בה. אחר כך. כשיצאו בני שבט דן לכבוש את נחלחם החדשה בצפון הארץ ועברו דרך בית מיכה במחנה של שש מאות איש חגורים כלי מלחמתים, לקחו בזרוע את כל כלי הקודש ואף הכהן נלווה להם לאחר שאמרו לו: הטוב היותך כהן לבית איש אחד או היותך כהן לשבט ומשפחה בישראל. וכשכבשו את עיר ליש וקראו שמה דן הקימו שם את הפסל, ומקדש זה בירכתי צפון היה קיים. כל ימי היות בית האלהים בשילה.

אם קבלו בני ישראל בתוך שאר מנהגי הכנעניים גם מנהג זבחי אדם? מן החפירות בארץ ישראל נראה שנהוג היה שם בימי קדם להקריב לאלהים את הבכורות, מנחה לבעל או לעשתורת על הפריה והרבייה, כמו שהיו מביאים להם למנחה בכורי תבואה ופירות. וכן גם נוהגים היו קרבנות של בנין: במסד בית חדש היו משקעים קרבן אדם. סגולה לאריכות קיומו של הבית בזכות רוחו של המת. הד קולם של מנהגים אכזריים אלה נשמע במעשה בת יפתח ובדיני התורה ע"ד הקדש בכור אדם ובהמה ופדיונם. כלומר החלפת קרבן אדם בקרבן בהמה (שמות י"ג, א'; י"ג; כ"ב, כ"ח — ב.ספר הברית). יש לשער, שבתקופה הנידונה לא דבק בישראל שקיף-כנען זה של זבחי אדם ובמקומם היו בני ישראל מקריבים בכורות של בהמה. החלפת יצחק באיל במעשה העקדה (בראשית כ"ב, י"ג) היא השלמה פיוטית לחוק עתיק שדרש תמורה זו. סוף מעשה יפתח סתום הוא ויש לפרשו במובן הקדש הבת לאלהות, כמנהג שהיה נהוג בעבודת העשתורת, להיות קדשה בבית המסגד. השערה זו יש לה יסוד בדברי הכתוב: ותלך היא ורעותיה ותבך על בתוליה על ההרים (שופטים י"א, ל"ח). בכלל אין ראיות למנהגים אכזריים בפולחן הישראלי בתקופת השופטים. בדת ישראל בימים ההם היו משמשות בערבוביא אמונות ודעות שונות, אבל קשה לשער שדבקו בה העבודות הנסות ביותר שהיו נהוגות בקרב העממים, תושבי כנען מאו, שירשו את מנהגי הדורות הקדמונים הפראים. מדרכי נדודיו הביא עמו עם ישראל מושגים דתיים מיוחדים, שאמנם עלולים היו לפשוט צורה זללכוש צורה בהשפעת מנהגי המקום, אבל לא לפנוע ביון המצולה של עבודה זרה.

The text on this page is extremely faint and illegible. It appears to be a single column of text, possibly a list or a series of entries, but the characters are too light to be transcribed accurately. The text is arranged in approximately 25 lines, with some lines appearing to have a small indentation or a different format than others.